

Πολύκαρπος Αδ. Τύμπας

ΟΙ ΔΟΞΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΣΜΑΤΙΚΑ ΠΕΤΡΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ ΤΟΥ ΜΠΕΡΕΚΕΤΗ: ΤΟ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ

Η δεματική που διάλεξα για να αφορμηθώ για την εδώ παρουσία μου, απ' όσες άγγιξε η φιλέρευνη γραφίδα του μακαριστού Δημητρίου Μπαλαγεώργου, είναι αυτή των Μεγάλων Δοξολογιών. Οι δοξολογίες ειδολογικά και μορφολογικά συναρπάζουν, καθώς η αντιφωνική δομή και η σύντομη υφή τους προσέφεραν στους μελοποιούς το έδαφος για την ανάπτυξη πολυποίκιλων εκφραστικών μέσων και εξωστρεφών ανοιγμάτων της μουσικής γλώσσας. Η συμβολή του Πέτρου μελωδού του Μπερεκέτη (τέλη ιζ΄-αρχές ιη΄ αι.) υπήρξε καθοριστικότετη για την εξέλιξη του είδους.

Ο Πέτρος Μπερεκέτης αποτελεί παράδειγμα μελουργού που συνδυάζει την παραδοσιακότητα με την πρωτοπορία σε όλα τα είδη με τα οποία καταπιάστηκε¹. Είναι ο δεύτερος, μετά τον Μπαλάση,

---

¹ Ενδεικτικά περί Πέτρου Μπερεκέτη βλ. Χρυσάνθου αρχιεπισκόπου Δυρραχίου του εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής*, Τεργέστη 1832, σ. XL. Α.Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τόμος Ε΄, σσ. 441, 455. Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Η σύγχυση των τριών Πέτρων (δηλ. Μπερεκέτη, Πελοποννησίου και Βυζαντινού)», *Βυζαντινά* 3 (1971), σσ. 216-251. Του ιδίου, *Η δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία εν τη βυζαντινή μελοποιία και έκδοσις των κειμένων εις εν Corpus*, Αθήναι 1977, σσ. 121-122. Του ιδίου, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας και πανομοιότυπος έκδοσις του καλοφωνικού στιχηρού της Μεταμορφώσεως «Προτυπών την ανάστασιν» μεθ' όλων των ποδών και αναγραμματισμών αυτού, εκ του Μαθηματαρίου του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος*, Αθήναι 1979, σσ. 132-133. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής 1453-1820· Συμβολή στην έρευνα του νέου ελληνισμού*, Αθήνα 1980, σσ. 36-37, 88-89 (υποσημ. 130-142). Του ιδίου, *Η εκκλησιαστική μουσική του ελληνισμού μετά την άλωση (1453-1820)· Σχεδιάγραμμα ιστορίας*, Αθήνα 1999, σσ. 50-52, 132-135 (υποσημ. 130-142), 143-144 [όπου περιγραφή του αυτογράφου του Πέτρου κώδικα Σινά 1449].

μελοποιός που παραδίδει πλήρη κατ' ήχον σειρά δοξολογιών με τα ασματικά τρισάγια τους. Επιπλέον, έχει συνδέσει μια δεύτερη σειρά ασματικών, συντόμων, έχοντας προφανώς αφουγκραστεί την ήδη στην εποχή του σαφώς εκπεφρασμένη ανάγκη για συντομότερα μέλη στη λατρεία. Με κέντρο τον Πέτρο η παρούσα εισήγηση παλινδρομεί στο πριν και το μετά, παρακολουθώντας την εξέλιξη των δοξολογιών και των ασματικών τρισαγίων από την πρωτοεμφάνισή τους.

Βεβαίως, στα πλαίσια μιας ανακοίνωσης δεν χωρά η εξάντληση τέτοιου θέματος, καθώς η ολοκληρωμένη εποπτεία ενός μελοποιητικού είδους στη διαχρονία του εγείρει ποικίλα ζητήματα, απαιτώντας μια εκτενή εργασία με αναλυτική μέθοδο, πλήρες corpus συνθέσεων και αντιπαραβολές πρωτοτύπων και εξηγήσεων. Με αυτή τη στοχοθεσία ετοιμάζεται μια ειδική εργασία. Η παρούσα επιχειρεί μίαν ακροδιγή παρουσίαση της ύλης προ και μετά Μπερεκέτη, αποτιμώντας τη συμβολή του στην εξέλιξη του είδους. Για τον περιορισμό του εύρους, δεν υπομνηματίζονται μελετήματα αφορώντα στον βίο και το έργο των διαφόρων μελουργών, ούτε αγγίζονται τα θέματα της διάδοσης των συνθέσεων στις έντυπες εκδόσεις και τα των συγχρόνων εξηγήσεων².

Για λόγους ιστορικούς ας δούμε, εισαγωγικά, κάποια στοιχεία περί των Ασματικών Τρισαγίων, καθώς πρώτα αυτά εμφανίζονται ως είδος της μελοποιίας. Στον κώδικα ΕΒΕ-ΜΠΤ 704 του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ο οποίος διασώζει εξηγημένη στη Νέα Μέθοδο την

Κωνσταντίνου Χαρ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των Χερουδικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 396-410 [όπου περί των χερουδικών του]. Αχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, *Ο πολυέλεος στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιία*, Αθήναι 2003, σσ. 290-293, 328-332, 451-452, 573-577, 788-817 [όπου περί των πολυελέων του]. Γρηγορίου Γ. Αναστασίου, *Τα κρατήματα στην ψαλτική τέχνη*, Αθήναι 2005, σσ. 366-368 [όπου περί των κρατημάτων του]. Αχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, «Παράδοση και νεωτερικότητα στο πρόσωπο Πέτρου του Μπερεκέτη», στο βιβλίο του ίδιου, *Βυζαντινομουσικολογικά*, Αθήναι 2010, σσ. 399-429 [όπου περί δύο πολυελέων του και περί της συνάντησης παράδοσης και νεωτερικότητας στο έργο του].

² Για την έρευνα των συνθέσεων προκρίθηκαν οι χειρόγραφες πηγές έναντι των εντύπων, χωρίς όμως εξαντλητική προσπέλαση όλων των ειδικών καταλόγων. Οι διάφοροι κώδικες παρατίθενται ενδεικτικά. Οι κώδικες της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος και της Βιβλιοθήκης Κωνσταντίνου Ψάχου εξετάστηκαν με αυτοψία.

κύρια ύλη της Παπαδικής, ανθολογούνται τα εξής ασματικά, μαρτυρώντας τη συνέχεια του είδους από τον ιε΄ μέχρι τον ιζ΄ αιώνα³:

- Μανουήλ του Χρυσάφου, ήχος δ΄
- Μανουήλ του μεγάλου Ρήτορος, ήχος γ΄
- Μανουήλ του Χρυσάφου, ήχος δ΄
- Γενναδίου του εξ Αγχιάλου, ήχος δ΄
- Παλαιόν, ήχος πλ. δ΄
- [Γεωργίου] Λαλούτζου, ήχος πλ. δ΄
- Τρισάγιον νεκρώσιμον, ήχος πλ. β΄ νενανω
- Έτερον, παλαιόν, ήχος πλ. β΄ νενανω
- Έτερον, όμοιον, ήχος πλ. β΄ νενανω
- Εξήγηση του Μπαλάση στο νεκρώσιμο τρισάγιο, ήχος πλ. β΄ νενανω
- Έτερον του Μπαλάση σύντομο, ήχος πλ. β΄ νενανω

Είναι αξιοσημείωτο το ότι τα ίδια ασματικά ανθολογούνται από τον Ιωάννη Πρωτοψάλτη σε αυτόγραφο του της βιβλιοθήκης Ψάχου, στην εξηγητική βεβαιώς σημειογραφία⁴. Είναι όσα συνηθέστερα απαντούν στις περισσότερες Παπαδικές και Ανθολογίες μέχρι την εγκαθίδρυση της Νέας Μεθόδου. Ειδικότερα το του Σταυρού του Μανουήλ Χρυσάφη και το νεκρώσιμο, «Αθηναϊκό», δεν απουσιάζουν σχεδόν ποτέ από τους σχετικούς κώδικες, οι δε πλείστες περιπτώσεις ανθολόγησης εναλλακτικών εκδοχών τους ακόμα και συναπτά στον ίδιο κώδικα, καταμαρτυρούν τη βεβαιότητα χρήσης τους στη λατρεία.

Σε πλ. β΄ σώζονται και έτερα δύο ασματικά, ανώνυμα, με τις αναγραφές «παλαιόν»⁵ (άλλο από το νεκρώσιμο) και «θεσσαλονικαίον»⁶ (συνήθως παρατίθενται αμέσως μετά το νεκρώσιμο). Άλλο, ανώνυμο ασματικό σε πλ. β΄ νενανω φέρει την αναγραφή «τρισάγιον ψαλλόμενον εις [τας εορτάς] του Τιμίου Σταυρού και εις τας Κυριακάς»⁷. Ένα ακόμα νεκρώσιμο τρισάγιο σε πλ. β΄ παραδίδεται από τον

---

³ ΕΒΕ-ΜΠΤ 704, φφ. 255v-264r.

⁴ Ψάχου 72/222 (χφ. Ιωάννου Πρωτοψάλτου), φφ. 198r-202r. Πρβλ. Ψάχου 45/195, φφ. 152v-157v. Στους εν λόγω κώδικες το νεκρώσιμο τρισάγιο φέρει την αναγραφή «πάνυ δύσκολον και έντεχνον».

⁵ Αγίου Παύλου 132, σσ. 421-422.

⁶ Αγίου Παύλου 132, σσ. 423-424. Σινά 1297, φ. 39v.

⁷ Σινά 1297, φφ. 38v-39r.

Κωνσταντίνο εξ Αγχιάλου⁸, ενώ ακόμα δύο, στους ήχους α' και πλ. δ', από τον εξ Αγχιάλου μοναχό Γεννάδιο⁹.

Στις αναγραφές των κωδίκων σημειώνεται ότι τα ασματικά τρισάγια ψάλλονται «εις τας επισήμους [ημέρας] των εορτών»¹⁰, «εις δεσποτικές εορτάς»¹¹, «εις διαφόρους αγρυπνίας»¹² ή «εις τον Επιτάφιον»¹³. Στο νεκρώσιμο τρισάγιο βρίσκουμε τις αναγραφές «όπερ ονομάζεται εξ Αθηνών», «ως ψάλλεται εν Βυζαντίω», «αγιορείτικον»¹⁴, «το παρόν ψάλλεται εις τους νεκρούς»¹⁵, «ψάλλεται όλον αργόν και μετά παραδόσεως»¹⁶.

Το μέλος των ασματικών ακολουθεί τον καλοφωνικό δρόμο της Παπαδικής, με πλατειά εκτύλιξη του μέλους, ευφωνικές συλλαβές, αναδιπλώσεις και επαναλήψεις λέξεων, καθώς και το παρακελευσματικό *πάλιν* του μονοφωνάρι στο *Αθάνατος*. Η ίδια η ονομασία τους, ασματικά, καταδεικνύει πιθανότατα ακριβώς αυτόν τον έντεχνο, καλοφωνικό τους χαρακτήρα¹⁷. Ενδεικτικό είναι ότι σε κώδικα της βιβλιοθήκης Ψάχου, τρισάγια των Γενναδίου εξ Αγχιάλου και Παναγιώτη Χρυσάφη φέρουν την αναγραφή «Καλοφωνία του Γενναδίου», «Καλοφωνία του Χρυσάφη»¹⁸. Χαρακτηριστικό της δομής των τρισαγίων είναι η όμοια μεταχείριση των φράσεων *Άγιος ο Θεός* και *Άγιος Ισχυρός*, με το *Άγιος Αθάνατος* να διαφοροποιείται αισθητά, αποτελώντας την κορύφωση της σύνδεσης.

⁸ Αγίου Παύλου 132, σσ. 422-423. Σινά 1297, φφ. 39r-v.

⁹ Βλ. αντίστοιχα Σινά 1297, φ. 38r & Αγίου Παύλου 132, σσ. 416-417.

¹⁰ Σινά 1297, φ. 38r (σε ασματικό α' ήχου του Γενναδίου εξ Αγχιάλου).

¹¹ Σινά 1297, φ. 41r (στο τρισάγιο του Γεωργίου Λαλούτζου).

¹² Δοχειαρίου 332, φφ. 144r-147r.

¹³ Δοχειαρίου 332, φ. 144r. Σινά 1323, φ. 220r (σε ανώνυμα ασματικά πλ. θ' νενανω).

¹⁴ Τις τρεις αναγραφές βλ. αντίστοιχα Δοχειαρίου 338 (χργφ. Δημητρίου Λώτου), φ. 162r. Δοχειαρίου 332, φ. 147r. Δοχειαρίου 335, φ. 132r.

¹⁵ Σινά 1264, φφ. 146v-148r (στην υπό του Μπαλάση εξήγηση του νεκρωσίμου τρισαγίου).

¹⁶ Ψάχου 55/203, φ. 152v.

¹⁷ Θα είναι ενδιαφέρον να εξεταστούν οι ομοιότητες του μέλους των ασματικών τρισαγίων με τα τρισάγια του Δύναμις της Θ. Λειτουργίας, καθώς φαίνεται να συγγενεύουν αρκετά. Αμφότερα αποτελούν περισσές, ενώ παρουσιάζουν όμοια μεταχείριση ως προς τη δομή. Πολλές δε φορές τα δεύτερα ακολουθούν τα πρώτα στην ύλη των σχετικών κωδίκων.

¹⁸ Ψάχου 60/209, φφ. 64 & 83.

Από τον ιζ' αιώνα τα ασματικά παύουν να προσελκύουν, όσο παλαιότερα, το ενδιαφέρον των μελουργών ως αυτόνομα μελοποιήματα, λειτουργώντας πλέον ως επισφραγιστικά των δοξολογιών, νοούμενα ως η πάντοτε αυτονόητη περισσή του τρισαγίου τους. Οι περιπτώσεις μελοποιών που ασχολούνται με τα ασματικά ως αυτόνομες συνθέσεις αφορούν σχεδόν αποκλειστικά σε απόπειρες συντηρήσεων, καλλωπισμών ή εξηγήσεων. Πάντως, η καλοφωνάρικη υφή τους διατηρείται και από τους μελουργούς του ιζ' και του ιη' αιώνα.

Περνώντας στο είδος της Μεγάλης Δοξολογίας, σπεύδω να διευκρινίσω ότι οι πρώιμες μελοποιήσεις μεμονωμένων στίχων της δεν θα μας απασχολήσουν εδώ, καθώς αφορούν σε άλλο χρονικό συγκείμενο και άλλη μορφή του μέλους¹⁹. Ούτε θα επεκταθούμε στα όσα αφορούν σε άλλους μελοποιητικούς δρόμους, όπως ο αργοσύντομος και ο σύντομος, συλλαβικός.

Η πρώτη επώνυμη μελοποίηση της Μεγάλης Δοξολογίας με την ολοκληρωμένη μορφή που γνωρίζουμε οφείλεται στον Μελχισεδέκ, επίσκοπο Ραιδεστού και Πανίου, τοποθετείται χρονικά στα 1620 περίπου και είναι σε ήχο πλ. α'²⁰. Η μελοποίηση αυτή παγιώνει το πρότυπο όλων

---

¹⁹ Για τις πρώτες μελοποιήσεις στίχων της δοξολογίας στη λατρευτική πράξη, τις πληροφορίες για την προέλευση του ποιητικού κειμένου τους, τις λειτουργιολογικές παραμέτρους για την ένταξή τους στο εμπλουτισμένο με μοναστικά στοιχεία ασματικό τυπικό της περιόδου, καθώς και για τον τρόπο ψαλμωδησεώς με κέντρο τον άμβωνα, βλ. Δημήτριος Κ. Μπαλαγεώργος, «Η πρωτοφανέρωση του μέλους της Μεγάλης Δοξολογίας στις χειρόγραφες πηγές του ιδ' αι», *Συμβολή στη Μνήμη Γεωργίου Στ. Αμαργιανάκη (1936-2003): Μελέτες και κείμενα συναδέλφων και μαθητών του*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών ΕΚΠΑ, Αθήνα 2013, σσ. 110-128. Για ένα ευσύνοπτο πανόραμα σύνολης της ιστορίας του είδους των δοξολογιών με δείγματα σημαντικών συνθέσεων και σχόλια επ' αυτών βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Μορφές και Μορφές της Ψαλτικής Τέχνης: ήτοι Μελοποιία – Μορφολογία της Βυζαντινής Μουσικής*, Αθήνα 2011, σσ. 38-138. Για μελοποιήσεις της ιδιαίτερης κρητικής παράδοσης βλ. Εμμανουήλ. Στ. Γιαννοπούλου, *Η άνθηση της Ψαλτικής Τέχνης στην Κρήτη (1566-1669)*, Αθήνα 2004, σσ. 351-355. Dimitrios K. Balageorgos, "From the Cretan Chanting Tradition of the 16th-17th Centuries: A Radical and Original Musical Setting of the Great Doxology", *Journal of the International Society for Orthodox Music* 3 (January, 2020), 101-107 (προσπελάσιμο στη διεύθυνση <https://journal.fi/jisocm/article/view/88720>).

²⁰ Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Η πρώτη μελοποίηση της μεγάλης Δοξολογίας από τον Μελχισεδέκ επίσκοπο Ραιδεστού», *Συμπόσιον πνευματικόν επί χρυσώ ιωβηλαίω ιερωσύνης του Μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου*, Αθήναι 1989, σσ. 678-690.

των επομένων, ενώ πολύ νωρίς γνωρίζει ευρύτατη διάδοση στους κώδικες. Ο Μελχισεδέκ δεν παραδίδει ασματικό, σε πολλές όμως περιπτώσεις βλέπουμε να επισυνάπτεται στη δοξολογία του αυτό του Γενναδίου εξ Αγχιάλου²¹. Στην ίδια εποχή και ίσως ελάχιστα μετά τον Μελχισεδέκ, ο Ιάκωβος, Σιμωνοπετρίτης μοναχός, επίσκοπος Σίδης και μετέπειτα Γάνου και Χώρας, γράφει δοξολογία σε β' ήχο²².

Με την καινοφανή μορφή της Μεγάλης Δοξολογίας εγκαθιδρύεται ένα νέο είδος της Παπαδικής, με σύντομη υφή, δηλαδή αναλογία συλλαβών του ποιητικού κειμένου και νευμάτων. Το νεοπαγές αυτό μελοποιητικό ύφος αποκρυσταλλώνει και νέο τρόπο λειτουργίας της γραφής, αναλυτικότερο, με αμεσότερη σύνδεση σημαίνοντος και σημειομένου. Δεν είναι τυχαίο το ότι πολλές φορές διαβάζουμε στις αναγραφές των κωδίκων «δοξολογία ειρμολογική» ή «συνοπτική». Οι χαρακτηρισμοί αυτοί καταδεικνύουν λειτουργία της γραφής κοντά σε αυτή του Ειρμολογίου, η οποία αντικατοπτρίζεται, αργότερα, και στον τρόπο σημειογράφησης του νέου, συντόμου Στιχηραρίου.

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην ιστορική ροή του είδους. Ο πρωτοψάλτης της Μεγάλης Εκκλησίας Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης παραδίδει, στα 1671, σε αυτόγραφο κώδικά του δοξολογία σε ήχο πλ.

Πρβλ. του ιδίου, *Μορφές και Μορφές της Ψαλτικής Τέχνης· ήτοι Μελοποιία – Μορφολογία της Βυζαντινής Μουσικής*, ό.π., σσ. 42-52.

²¹ Ανδολογήσεις της σύνθεσης βλ. Ψάχου 45/195, φφ. 125r-127r, με το ασματικό του Γενναδίου εξ Αγχιάλου. Ψάχου 60/209, φφ. 60v-65r, με το αυτό ασματικό. Ψάχου 72/122 (χφ. Ιωάννου Πρωτοψάλτου), φφ. 179v-181r, με το ασματικό του Γενναδίου. Ψάχου 71/221, φφ. 79r-81r, με ασματικό Κωνσταντίνου του εξ Αγχιάλου, η αρχή του οποίου ταυτίζεται με αυτό του Γενναδίου, όμως ελλείπει η συνέχεια. Ακόμα μια περίπτωση συμπλήρωσης της δοξολογίας με ασματικό εξ Αγχιάλου ορμωμένου μελουργού, αυτή τη φορά του Γαβριήλ, βλ. στους Ιθήρων 1250 (χφ. Μπαλάση ιερέως), φ. 192r. Παντελεήμονος 919, φφ. 82r-85r. Καρά 22, μεταξύ φφ. 101v-110v. Ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ, στην εξήγησή του, υπακούει στην παράδοση συνδυασμού της σύνθεσης με το ασματικό του Γενναδίου (βλ. ΕΒΕ-ΜΠΤ 704, φφ. 229r-231r). Ο Εμμανουήλ Γιαννόπουλος υποστηρίζει ότι και ο Μελχισεδέκ καταγόταν από την Αγχιάλο, στοιχείο που ερμηνεύει την καλλιτεχνική αυτή συνάντηση με τους εξ Αγχιάλου μελουργούς [βλ. Εμμανουήλ Στ. Γιαννοπούλου, *Το μελοποιητικό έργο του εν Αγχιάλω του Ευξείνου Πόντου αρχidiaκόνου Καλλινίκου Μυτιληναίου (μέσα ιδ'αι.)*, Θεσσαλονίκη 2023, σσ. 12-13].

²² Δοχειαρίου 338 (χφ. Δημητρίου Λώτου), φ. 119r και εξής. Αγίου Παύλου 132, σσ. 332-335.

δ' ²³. Φέρει συνήθως τον χαρακτηρισμό «οργανική», ενώ το ασματικό της είναι ιδιαίτερα εκτενές.

Στην ίδια εποχή ο Γερμανός, επίσκοπος Νέων Πατρών, ανταποκρινόμενος στην αυξανόμενη ζήτηση για το νέο είδος, συνδέτει τρεις δοξολογίες στους ήχους β' (έσω), λέγετο και πλ. α' / α' τετράφωνο ²⁴. Ξεχωρίζει η τελευταία, «πάνυ ωραία» και «πάντερπνος», με τα χαρακτηριστικά υπερβατά τρίφωνα διαστήματα. Η σύνδεση καλλωπίστηκε, στις αρχές του ιη' αιώνα, από τον εκ Θεσσαλονίκης ιερομόναχο Λαυρέντιο. Ο τελευταίος συμπληρώνει και το ελλείπον ασματικό ²⁵, πράγμα που κάνει, την ίδια περίοδο, και ο Θεσσαλονικεύς πρωτοψάλτης Μανουήλ Γούτας ²⁶. Η αποσχόληση αυτή των δύο συμπατριωτών μελουργών καταδεικνύει τη δημοφιλία που ήδη απολάμβαναν οι συνδέσεις του Γερμανού.

Φτάνουμε, έτσι, στον Βλάχο μαθητή του Γερμανού Γιωβάσκο, ο οποίος γράφει δοξολογία σε δ' ήχο ²⁷, καθώς και δύο ασματικά του Σταυρού στον αγια, εκτενές και σύντομο ²⁸. Ένας ακόμα φοιτητής του Γερμανού, ο Κοσμάς Μακεδών ο Ιβηρίτης, γράφει δοξολογίες στους ήχους α', β', γ', πλ. α', πλ. β' και πρωτόβαρου, καθώς και ασματικά

---

²³ Ο αυτόγραφος κώδικας του Χρυσάφη είναι ο Ξενοφώντος 128 (1671), όπου η δοξολογία από το φ. 114r και εξής. Άλλες ανθολογήσεις της βλ. Ψάχου 11/163, φ. 211r-215v. Ψάχου 45/195, φφ. 127r-129r. Ψάχου 72/122 (χφ. Ιωάννου Πρωτοψάλτου), φφ. 181r-182v.

²⁴ Οι τρεις κατά σειράν στους Ψάχου 45/195, φφ. 146v-152v. Ψάχου 72/222 (χφ. Ιωάννου Πρωτοψάλτου) φφ. 182v-186v.

²⁵ Καρακάλλου 240 (χφ. Νικολάου Δοχειαρίτου), φφ. 273r-278r, όπου η εξήγηση του καλλωπισμού στη Νέα Μέθοδο από τον Νικόλαο Δοχειαρίτη. Κουτλουμουσίου 446, φφ. 133v-136r. Δοχειαρίου 332 (χφ. Παΐσιου ιερομόναχου, αυτομαρτυρούμενου ως μαθητή του Λαυρεντίου), φφ. 141v-144r. Παντελεήμονος 969, φ. 109r. ΕΒΕ 2301, φφ. 175r-181v. Σημειωτέον ότι ο Λαυρέντιος έχει εξηγήσει και το νεκρώσιμο «Αθηναϊκό» τρισάγιο (Παντελεήμονος 969, φ. 130r και εξής).

²⁶ Αγίου Παύλου 98, μεταξύ σσ. 301-305. Κωνσταμονίτου 95, μεταξύ φφ. 163v-166v. Ιθήρων 1360, φφ. 57-58r. Η σύνδεση εντοπίζεται, επίσης, ως επισφραγιστική ομοήχων δοξολογιών των μεταγενεστέρων Σταυρινού Λαζού (Καρά 13, μεταξύ φφ. 290v-326r) και Ιωάννου Πρωτοψάλτου (Κουτλουμουσίου 421, φφ. 162v-163r).

²⁷ Ψάχου 59/208, φφ. 23v-29v & ΕΒΕ 893, φ. 142r-v, όπου η του δ' ήχου.

²⁸ Βλ. αμφότερα στον Καρά 44, φφ. 265v-270v.

στους ήχους α', πλ. α', πλ. β' και πρωτόβαρου²⁹. Η επιλογή του πρωτόβαρου είναι πρωτότυπη για την εποχή, αποτελώντας μάλλον την πρώτη του είδους³⁰.

Ο πρώτος μελοποιός που παραδίδει πλήρη κατ' ήχον σειρά δοξολογιών με τα ασματικά τους, και προσφορότερος, για τον λόγο αυτό, για σύγκριση με τον Μπερεκέτη, είναι ο Μπαλάσης ιερέυς και Νομοφύλαξ, φοιτητής του Γερμανού και αυτός³¹. Ο Μπαλάσης είναι ιδιαίτερα σημαντικός και ως εξηγητής της περιόδου, και αυτό μάλιστα λόγω του νεκρωσίμου, «Αθηναϊκού» ασματικού τρισαγίου που προαναφέρθηκε, καθώς σε αυτόγραφο του το παραδίδει εξηγημένο, σηματοδοτώντας την αυγή της εξηγητικής σημειογραφικής περιό-

---

²⁹ Αναλυτική παράθεση της εργογραφίας του Κοσμά και των σχετικών κωδίκων βλ. Γεωργίου Δ. Ζησίμου, *Κοσμάς Ιθρήριτης και Μακεδών, Δομέστικος της μονής των Ιθήρων*, Αθήνα 2007, σσ. 71-140. Οι δοξολογίες του α' και του γ' και τα ασματικά σε πλ. α', πλ. β' και πρωτόβαρου έχουν καλλωπιστεί από τον Θεόδουλο μοναχό (βλ. Ιθήρων 1132, φφ. 111v-115r, 148v-152r, 179r-v, 186r-188r, 204v-207v αντίστοιχα).

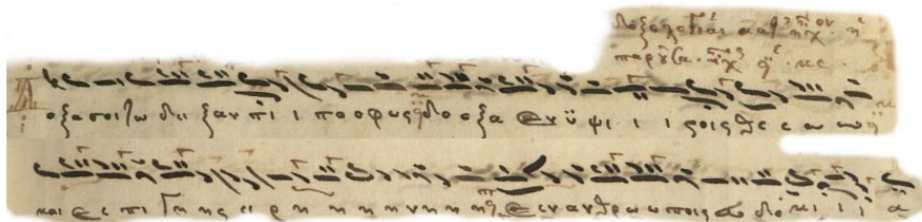
³⁰ Ιθήρων 1183 (χφ. του Κοσμά), φφ. 280r-283v· «δοξολογία ημετέρα προς εθνικόν μέλος». Το ιστορικό πρωτείο του Κοσμά στη χρήση του εν λόγω ήχου μου επισημάνθηκε προφορικά από τον Γρηγόριο Στάθη.

³¹ Βλ. πλήρη την σειρά στους: ΕΒΕ 894, φφ. 226v-255r (με παρεμβαλλόμενες κατ' ήχον τις του Π. Μπερεκέτη), Ιθήρων 1250 (αυτόγραφο του μελουργού), φφ. 194r-210r, όπου σειρά εννέα δοξολογιών. Στον βαρύ δύο, σε πεντάφωνο και επτάφωνο (βλ. παρακάτω, υποσημ. 32. Ιθήρων 1052 (χφ. Κοσμά Μακεδόνας Ιθρήριτου), φφ. 24r-39v. Ψάχου 45/195, φφ. 129v-146v. Ψάχου 72/222 (χφ. Ιωάννου Πρωτοψάλτου), φφ. 186v-198r. Σινά 1299, φφ. 179v-190v. Στον Ψάχου 90/238, φφ. 239r-274r, όλες οι δοξολογίες του Μπαλάση εξαιρουμένης της του γ' ήχου, με επόμενες κατ' ήχον αυτές του Μπερεκέτη, εξαιρουμένης της του β' ήχου. Παρεμβάλλονται, στην ενότητα του πλ. α', οι των Μελχισηδέκ και Γερμανού. Η δοξολογία του δ' ήχου εντοπίζεται και με ασματικό του Γαβριήλ εξ Αγγιάλου, βλ. Παντελεήμονος 919 (χφ. Κοσμά Μακεδόνας), φφ. 80r-85r. Η εξήγησή τους από τον Χουρμούζιο στον ΕΒΕ-ΜΠΤ 704, φφ. 238r-255v. Τη δοξολογία του σε βαρύ πεντάφωνο βλ. και στον Ψάχου 90/238, φφ. 263v-265v. Σημειωτέον ότι η συγκεκριμένη σύνθεση δεν έχει συμπεριληφθεί στις εξηγήσεις του Χουρμούζιου. Περί του Μπαλάση βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Μπαλάσης ιερέυς και νομοφύλαξ (β' ήμισυ ιζ' αιώνας)· η ζωή και το έργο του», ανάτυπο από το «Επίσημοι Λόγοι», τόμος 29^{ος}, περιόδου από 26.2.1986 έως 31.8.1988 (Πρυτανεία Μιχ. Π. Σταθοπούλου), ΕΚΠΑ, Αθήνα 1992, σσ. 721-747.

δου³². Η δοξολογία του σε βαρύ επτάφωνο παραδίδεται αργότερα, καλλωπισμένη από τον Θεόδουλο μοναχό τον Αγιορείτη³³.

Φτάνουμε έτσι στον Πέτρο Μπερεκέτη. Στο αυτόγραφό του Σινά 1449, ο Πέτρος ανθολογεί τέσσερις από τις δοξολογίες του Μπαλάση με τα ασματικά τους, στοιχείο που μαρτυρεί τον σεβασμό του προς τον αυτόν. Πρόκειται για τις δοξολογίες σε αγια, πλ. α' πεντάφωνο, πλ. β' και πλ. δ'³⁴.

Οι δοξολογίες του Πέτρου φτάνουν σε μας εξηγημένες τόσο από τον Γρηγόριο όσο και από τον Χουρμούζιο, με τις αναμενόμενες διαφορές³⁵. Ποικιλματικώτερος ο Χουρμούζιος, απλούστερος ο Γρηγόριος. Ο σύγχρονός τους Νικόλαος Δοχειαρίτης παραδίδει δική του εξήγηση των δοξολογιών σε α', β' και πλ. δ' ήχο, με εμφανείς τις διανδιστικές ψιμυδιές του αγιορειτικού ύφους³⁶.

Η αρχή της δοξολογίας του α' ήχου από την εξήγηση του Χουρμούζιου ...

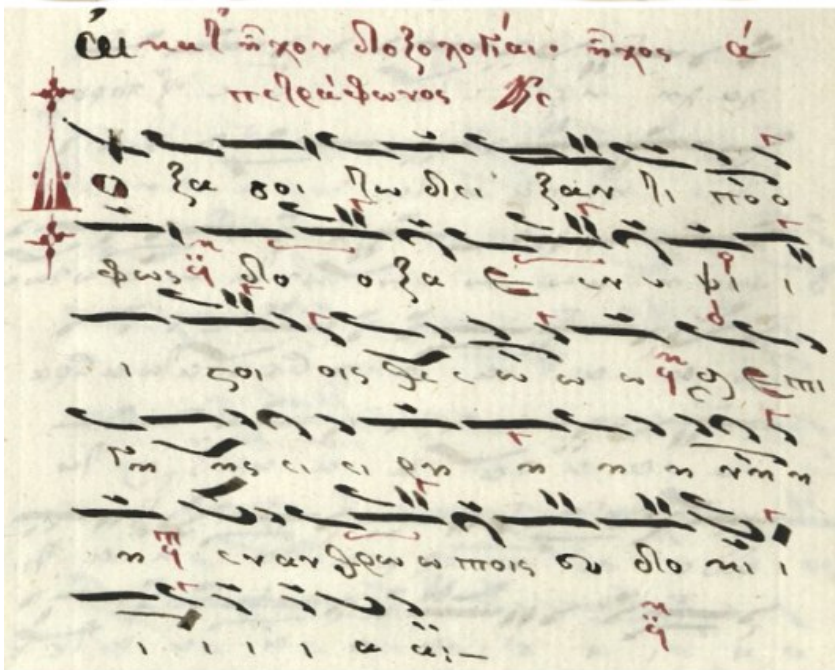
³² Ιθήρων 1250 (χφ. του Μπαλάση, περί το 1670), φφ. 211v-212v. Ο Μπαλάσης καταγράφει την πρωτότυπη εκδοχή και συναπτά την εξήγησή του. Ιθήρων 1052 (χφ. Κοσμά Μακεδόνας Ιθρήτιου), φφ. 39v-40r με την αναγραφή «τρισαγίων συνοπτικών εξηγητόν νεκρώσιμον». Την εξήγηση του Χουρμούζιου στη Νέα Μέθοδο βλ. ΕΒΕ-ΜΠΤ 704, φφ. 262v-263v. Σημειώτεον ότι ο Χουρμούζιος εξηγεί και την πρωτότυπη εκδοχή του νεκρωσίμου τρισαγίου, μαζί με άλλες δύο εκδοχές του, και την εξηγημένη από τον Μπαλάση εκδοχή. Πρβλ. άλλη, λίγο διαφορετική καταγραφή στη Νέα Μέθοδο στον Ψάχου 134/274, σσ. 392-399.

³³ Δοχειαρίου 376, φ. 108r και εξής.

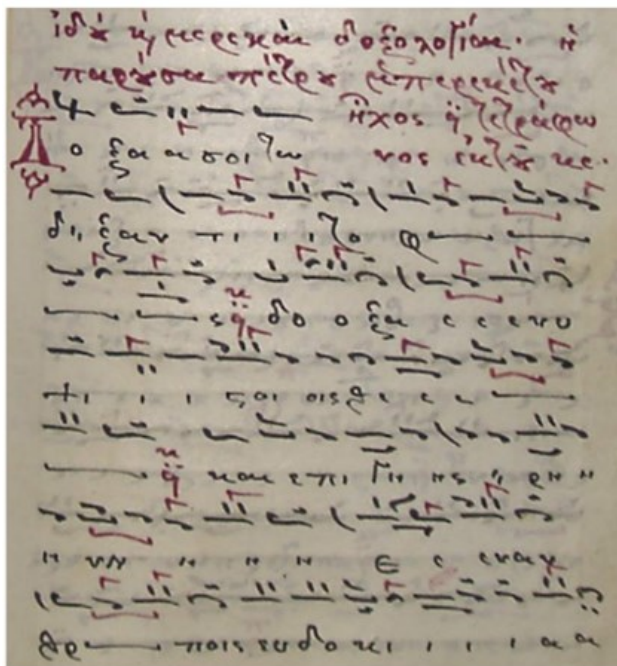
³⁴ Σινά 1449 (χφ. του μελουργού), φφ. 45r-5 5v.

³⁵ Την εξήγηση του Γρηγορίου βλ. στον ΕΒΕ-ΜΠΤ 744, φφ. 136v-184r. Την του Χουρμούζιου στον ΕΒΕ-ΜΠΤ 712, φφ. 45v-61r.

³⁶ Την εξήγηση του α' ήχου βλ. Χιλανδαρίου 148, φφ. 178r-194r. Δοχειαρίου 360, φφ. 405r-411v. Δοχειαρίου 471, φφ. 132v-135r. Καρακάλλου 240, φφ. 260r-266v. Την του β' βλ. Δοχειαρίου 360, φφ. 411v-418r. Δοχειαρίου 471, φφ. 135r-138r. Καρακάλλου 240, φφ. 266v-273r. Την του πλ. δ' βλ. Δοχειαρίου 471, φφ. 145r-148r. Καρακάλλου 240, φφ. 287v-290v.

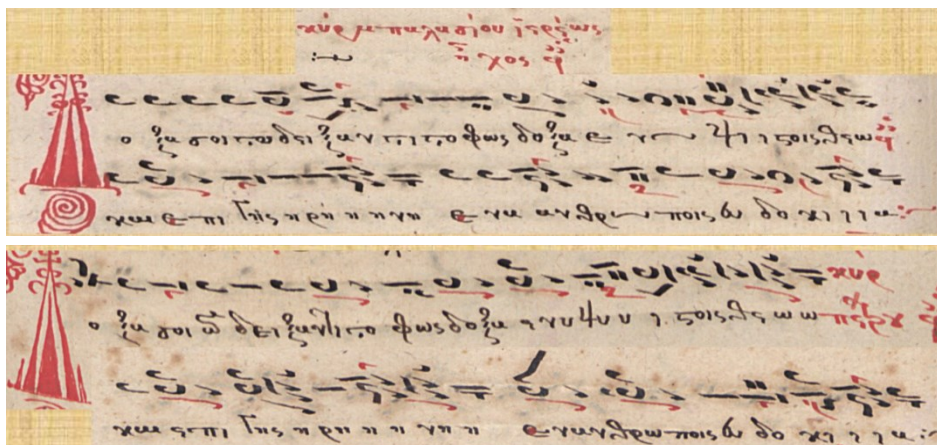
Από τις εξηγήσεις Γρηγορίου του Προτοψάλτου & Νικολάου του Δοχειαρίτου ...

Παραθέτω εδώ συγκριτικό σχολιασμό των δοξολογιών Πέτρου και Μπαλασίου, για την οικονομία του χρόνου και την παράλληλη εποπτεία αμφοτέρων ως πρώτων ιστορικά πλήρων σειρών. Δίνονται δειγματικά φωτογραφίες της πρωτότυπης σημειογράφησης του αρκτικού στίχου κάθε σύνδεσης, από τον κώδικα EBE 894 (φφ. 226ν-256ν):

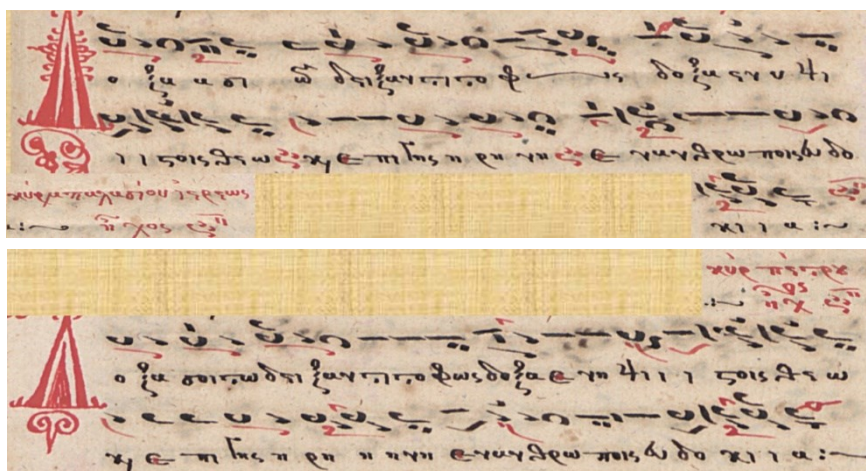
Ήχος α΄

Ο Μπαλάσης την τονίζει στον έσω α΄, ενώ ο Μπερεκέτης στον τετράφωνο. Η σύνδεση του Πέτρου θυμίζει την ομόηχη του Γερμανού.

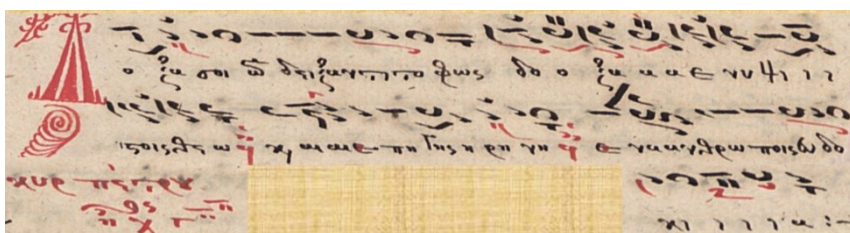
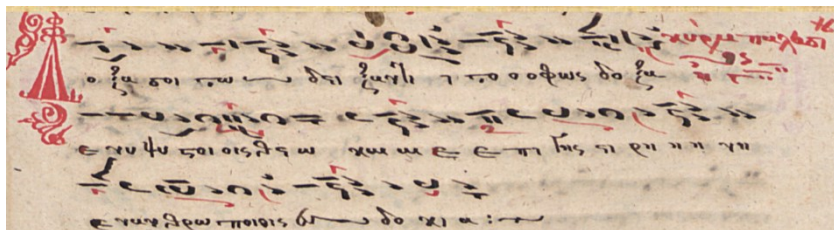
Ήχος β΄

Αμφότερες οδεύουν την κλίμακα του έσω β΄ ήχου. Στη σύνδεση του Πέτρου παρατηρούμε το εξής ασυνήθιστο και πρωτότυπο: Οι στίχοι, ενώ ενδιαμέσως ακολουθούν ως επί το πλείστον ακόμα και στο οξύ τετράχορδο χρωματική πορεία, καταλήγουν στην τριφωνία του νενανω. Πρόκειται για μοναδική περίπτωση δοξολογίας στην οποία συνδυάζεται ο έσω β΄ με τον νενανω.

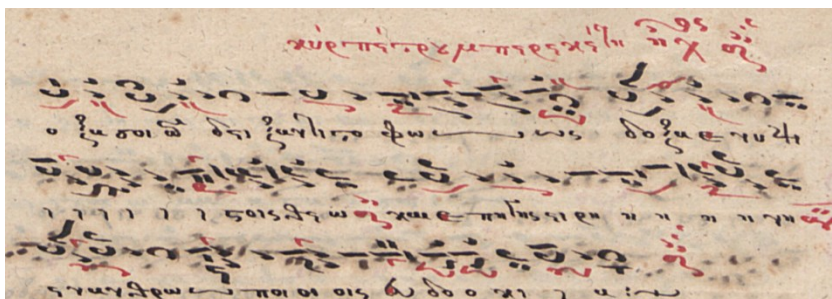
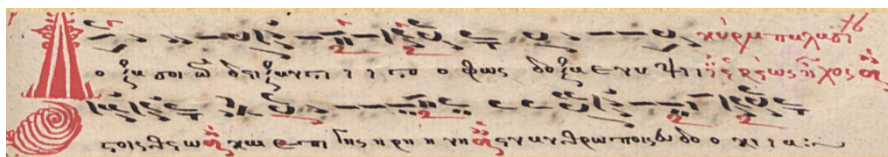
Ἦχος γ΄

Η δοξολογία του Μπαλάση είναι από τις πιο όμορφες και πανηγυρικές, με πολύ ιδιαίτερες γραμμές. Αμφότερων τα ασματικά εμφανίζουν χρωματισμό στο Αθάνατος.

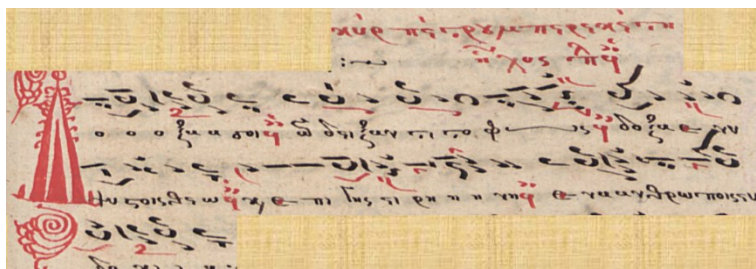
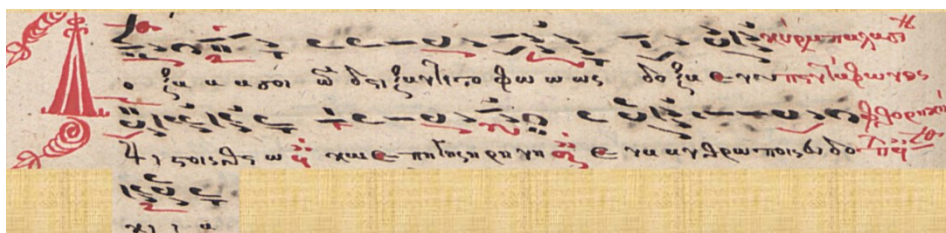
Ἦχος δ΄

Η σύνδεση του Πέτρου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς οι στίχοι της είναι εκτενέστεροι και μελισματικότεροι, ενώ στους περισσότερους εξ αυτών έχουμε χρωματικά περάσματα. Ο Μπαλάσης χρωματισμό επιβάλλει μόνο στο Αθάνατος του ασματικού. Αμφότερες οι συνθέσεις χαρακτηρίζονται ως «μεγάλες», «πάνω ωραίες» και «οργανικές».

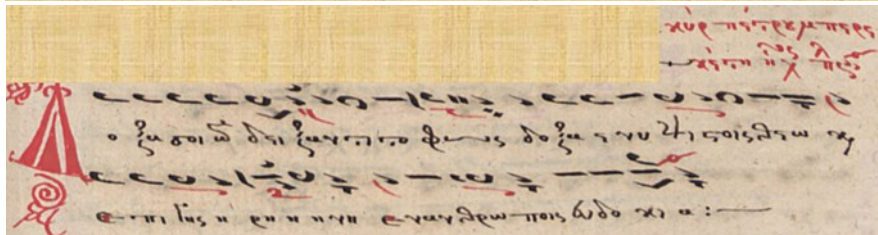
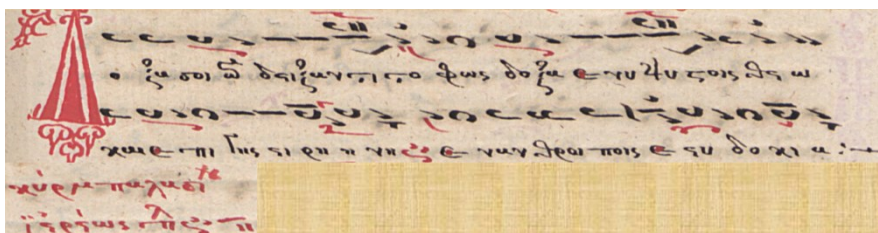
Ήχος πλ. α΄

Ο Μπαλάσης πρωτοτυπεί, χρησιμοποιώντας τον πεντάφωνο πλ. α΄ με τη χαρακτηριστική φθορά στην πενταφωνία (συχνά η σύνδεση φέρει την αναγραφή «φθορική»), παραπέμποντας σε ακούσματα της εξωτερικής μουσικής. Η σύνδεση εγκαθιδρύει τον πεντάφωνο πλ. α΄ ως ιδιαίτερα αγαπητή επιλογή των μεταγενεστέρων μελοποιών και ανοίγει τον δρόμο για εκφραστικές διεξόδους προς τη θύραθεν παράδοση. Ο Πέτρος ακολουθεί παραδοσιακές γραμμές, συγκρατημένη και χαμηλόφωνη πορεία χωρίς μεταβολές, κοντά στο πρότυπο του Μελχισεδέκ, αποφεύγοντας ίσως να παραβγεί σε πρωτοτυπία με τον Μπαλάση.

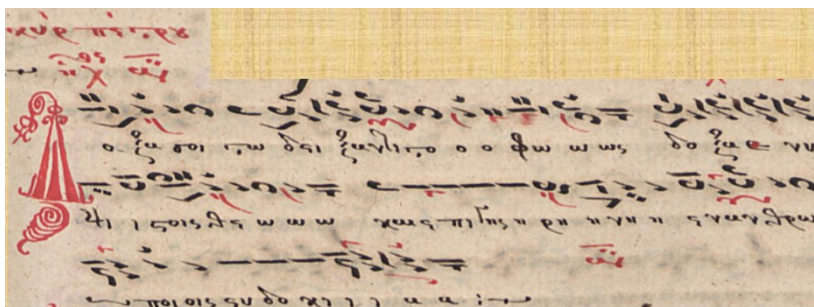
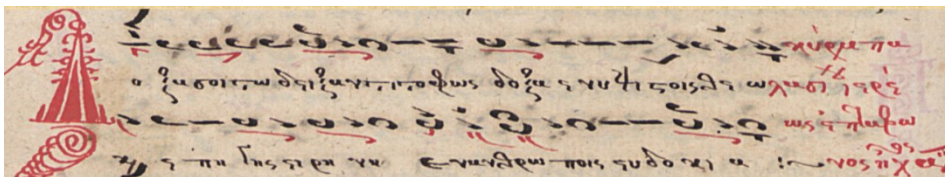
Ήχος πλ. β΄

Ο Μπαλάσης παραμένει στη χαμηλή περιοχή. Δεν ανεβαίνει στο οξύ τετράχορδο, παρά μόνο στο ασματικό. Ο Πέτρος ακολουθεί την πορεία του τριφώνου νενανω, με τα χαρακτηριστικά διατονικά περάσματα, ενώ από την αρχή φαίνεται να παίζει χαρακτηριστικά με τη διφωνία του πλαγίου. Η σύνδεση αισθητά βραχύτερη σε έκταση, ίσως επειδή αυτό υπαγορεύει ο χαρακτήρας του νενανω και η μεταχείρισή του στο νέο, σύντομο ύφος.

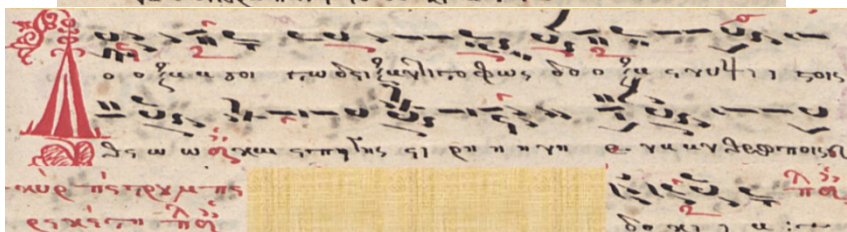
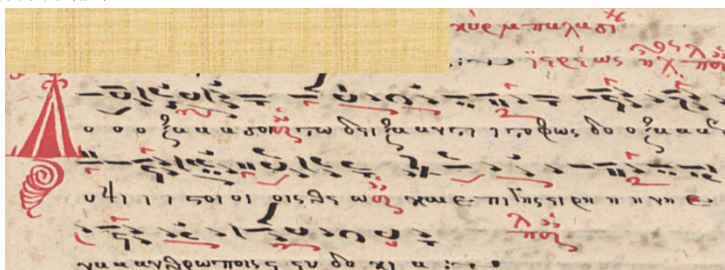
Ήχος βαρύς

Για τη σύγκριση επιλέχθηκε η επτάφωνη δοξολογία του Μπαλασίου και όχι η πεντάφωνη, καθώς αυτή γνώρισε τη μεγαλύτερη διάδοση και βρήκε τους περισσότερους μιμητές (αυτή απαντάται και στους περισσότερους κώδικες που περιέχουν τη σειρά). Ο Πέτρος ακολουθεί τη μάλλον πιο πρωτότυπη δομή του πρωτόβαρου, κατά το πρότυπο του Κοσμά Μακεδόνας.

Ήχος πλ. δ'

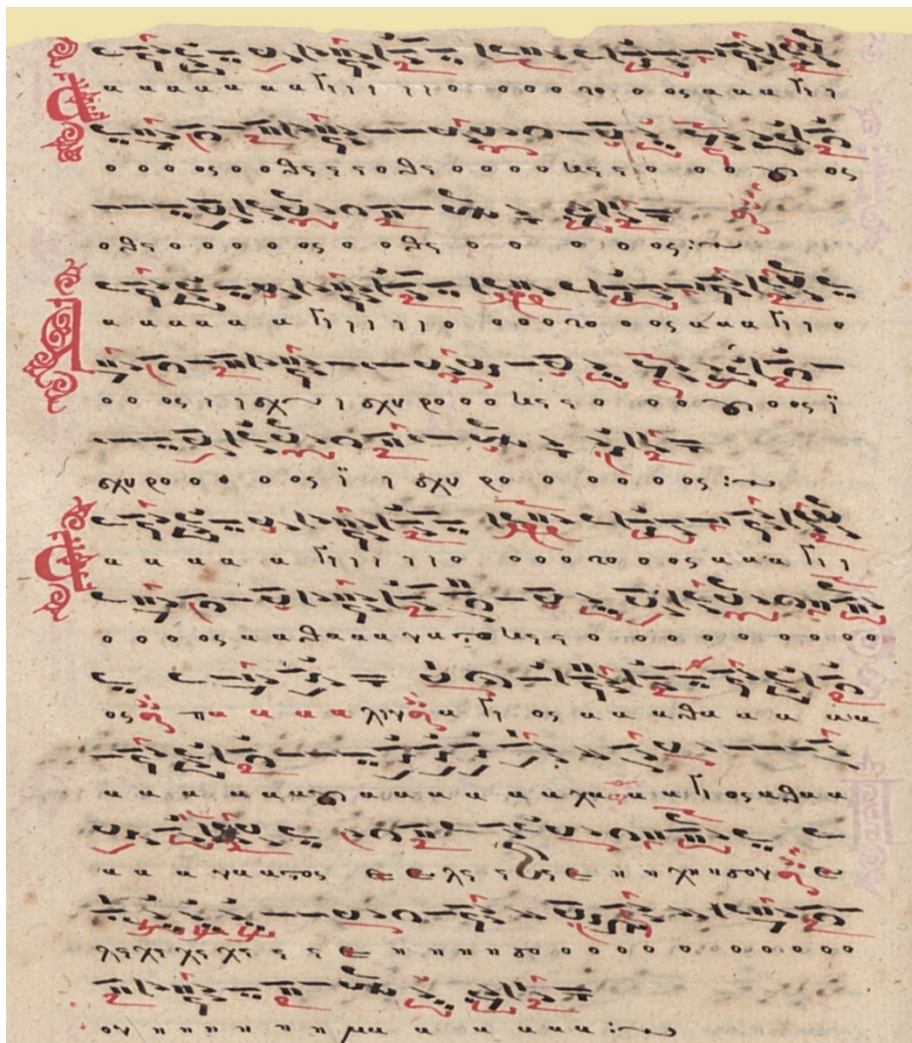
Ο Μπαλάσης είναι ιδιαίτερα μελισματικός, πλαταίνοντας χαρακτηριστικά τις φράσεις, ενώ επιμένει στην επταφωνία. Η επτάφωνη αυτή μεταχείριση του ήχου θα αγαπηθεί, ως γνωστόν, από πολλούς μεταγενέστερους. Η δοξολογία του Μπερεκέτη είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς είναι η πρώτη ιστορικά που εισάγει συνεχείς φθορικές μεταβολές στους περισσότερους στίχους, με χρωματισμό του οξέος τετραχόρδου στην ιδέα του κυρίου β' ήχου. Η επιλογή αυτή θα στιγματίσει το είδος και θα βρει πολλούς μιμητές, τόσο όσον αφορά ειδικά στη μεταχείριση του πλ. δ' ήχου, όσο και γενικότερα στην τακτική επιβολής συχνών και παραμόνιμων μεταβολών.

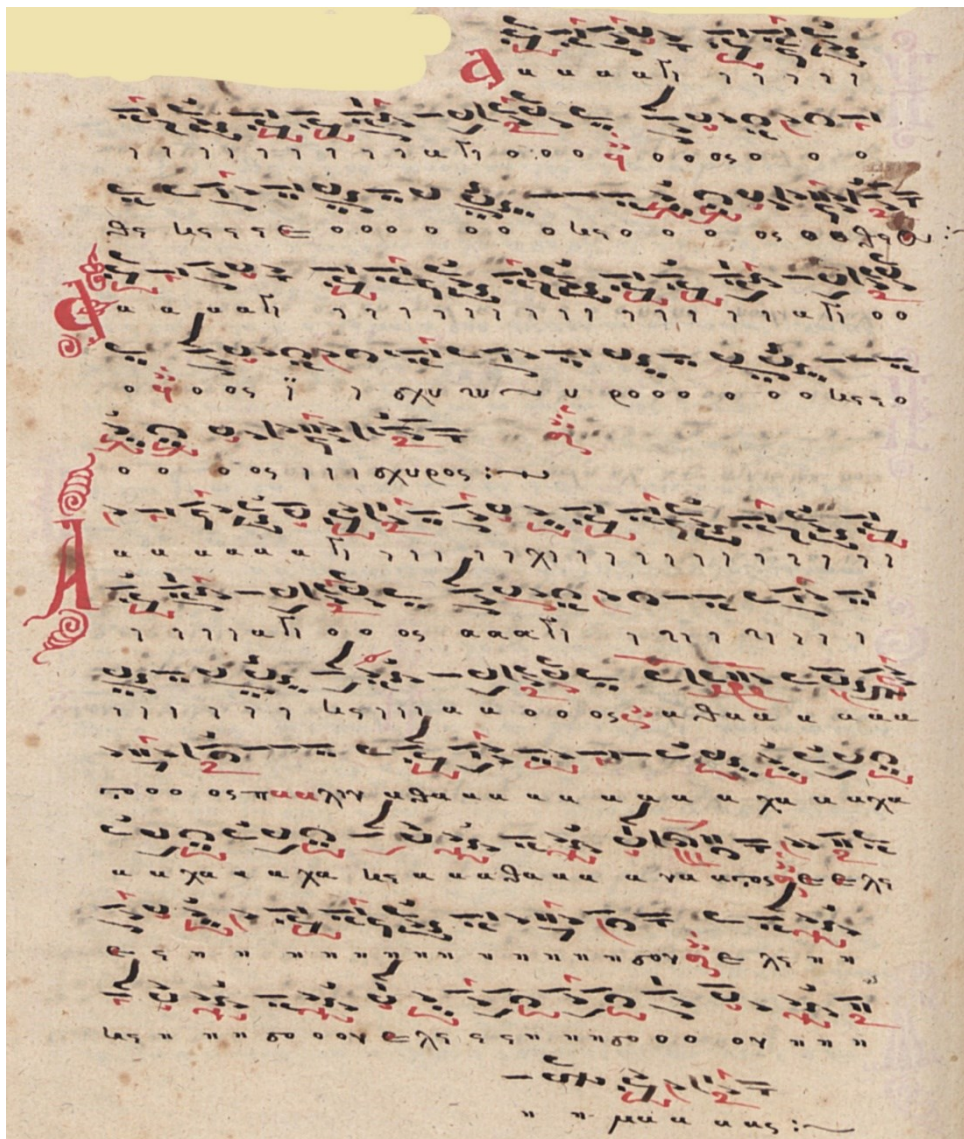
Οι δοξολογίες αμφοτέρων των μελουργών προβάλλουν ένα τόσο ιδιαίτερο μελορρυθμικό χαρακτήρα, που στα σημερινά αυτιά ηχούν κάπως παρατονισμένες από την εξήγηση του Χουρμουζίου, αλλά και από αυτή ακόμα την πιο στιβαρή του Γρηγορίου, στην περίπτωση του Μπερεκέτη. Μάλιστα, η ευρέως διαδεδομένη εξήγηση της δοξολογίας του Μπερεκέτη σε α΄ ήχο από τον Νικόλαο Δοχειαρίτη, δεδομένης και της υπαγορευόμενης από το αγιορειτικό ύφος έντονης διαποίκισης, προκαλεί μια κάποια αμηχανία σε όποιον την πρωτοψάλει. Αν, όμως, κάποιος αντιπαραβάλει την πρωτότυπη σημειογράφηση των δοξολογιών με την εξήγηση, θα δει ότι δεν θα μπορούσαν να αποδοθούν πολύ διαφορετικά, ή, ενδεχομένως, με τέτοιο τρόπο, ώστε οι τονισμοί του κειμένου να υπογραμμίζονται όπως έχουμε συνηθίσει από μεταγενέστερους μελουργούς. Άλλωστε, ο τρόπος σημειογράφησης των δοξολογιών είναι εξ υπαρχής αρκετά αναλυτικός, προσφέροντας έτσι τη δυνατότητα εύκολης εξέτασης της συνέπειας των εξηγητών.

Φαίνεται, πάντως, ότι Μπαλάσης και Πέτρος συνδέτουν με ένα τρόπο ακραιφνώς μουσικό και μοτιβικό, επιχειρώντας να αναδείξουν δικές τους καινοφανείς γραμμές και πλοκές των δέσεων. Συνδέτουν γραμμές εύστροφες και χαρακτηριστικές, καταστρατηγώντας, κατά μία έννοια, τον αναμενόμενο τονισμό του ποιητικού κειμένου. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι συνδέσεις αυτές ηχούν πιο «μοντέρνες» ακόμα και από αυτές της επόμενης ψαλτικής γενιάς, των Πέτρου Λαμπαδαρίου και Ιακώβου Πρωτοψάλτου. Διαφοροποιούνται, πάντως, αισθητά από αυτές των αρχαιοτέρων.

Στα ασματικά, αμφότεροι οι μελουργοί τηρούν ενίοτε την παράδοση της παρεμβολής του παρακελευσματικού *πάλιν* του μονοφωνάρη στο *Αθάνατος*. Χρησιμοποιούν, επίσης, την ευφωνική συλλαβή *-βου-* και αρέσκονται στην επτάφωνη προοπτική και τα άλματα επταφωνίας. Η υψηλόφωνη και επιτηδευμένη μεταχείριση του *Αθάνατος* διατηρείται και σε όλες τις μεταγενέστερες συνδέσεις.

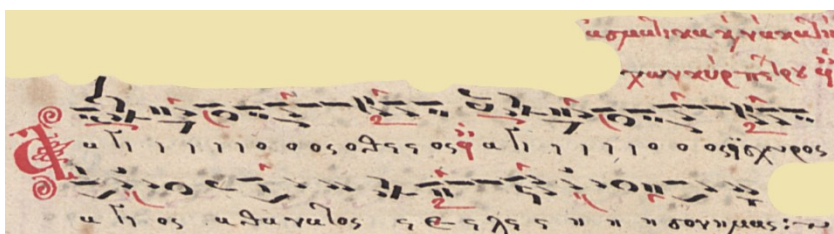

Το ασματικό του δ' ήχου του Μπαλάση στην πρωτότυπη σημειογράφηση (EBE 894, φ. 239v)

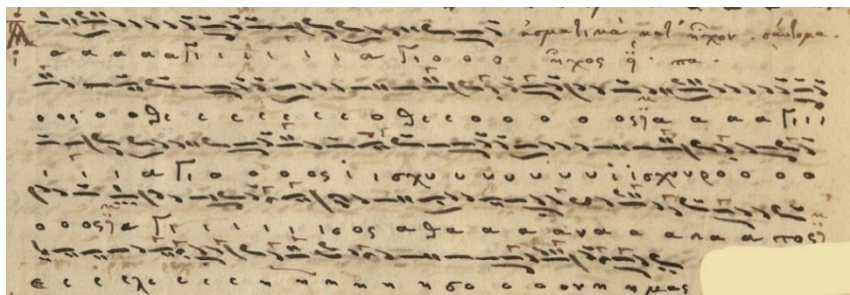

Το ασματικό του δ' ήχου του Μπερεκέτη στην πρωτότυπη σημειογράφηση
(EBE 894, φ. 241v)

Όσον αφορά στην κατ' ήχον σειρά των συντόμων ασματικών του Πέτρου, είναι οπωσδήποτε καταφανής η σημασία και η επιδραστικότητα της επινόησης της νέας αυτής μορφής του είδους. Ο καλοφωνικός πλατυσμός των μεγάλων ασματικών δίνει τη θέση του σε μέλος πυκνό και ευσύνοπτο, αρμοδιότερο για τη λατρευτική πράξη. Δεν είναι τυχαίο ότι συχνά απαντάται η αναγραφή «ασματικά εκκλησιαστικά» ή «ασματικά των εκκλησιαστικών δοξολογιών»³⁷. Φυσικά, σε τίποτα δεν υπολείπονται εξ επόψεως αισθητικής, ενώ παγιώνουν το πρότυπο που θα ακολουθηθεί από τους μεταγενέστερους μελουργούς. Φαίνεται μάλιστα ότι αμέσως γνώρισαν ευρύτατη διάδοση, αφού πλείστοι κωδικογράφοι τα ανθολογούν στο τέλος της ενότητας των δοξολογιών, στοιχείο που φανερώνει και τη συχνή χρήση τους στη λατρεία. Όσον αφορά στην τροπική τους ταυτότητα, ας σημειωθεί η επιλογή της έσω εκδοχής του α' ήχου, του μέσου β' και του βαρέος από γα³⁸.

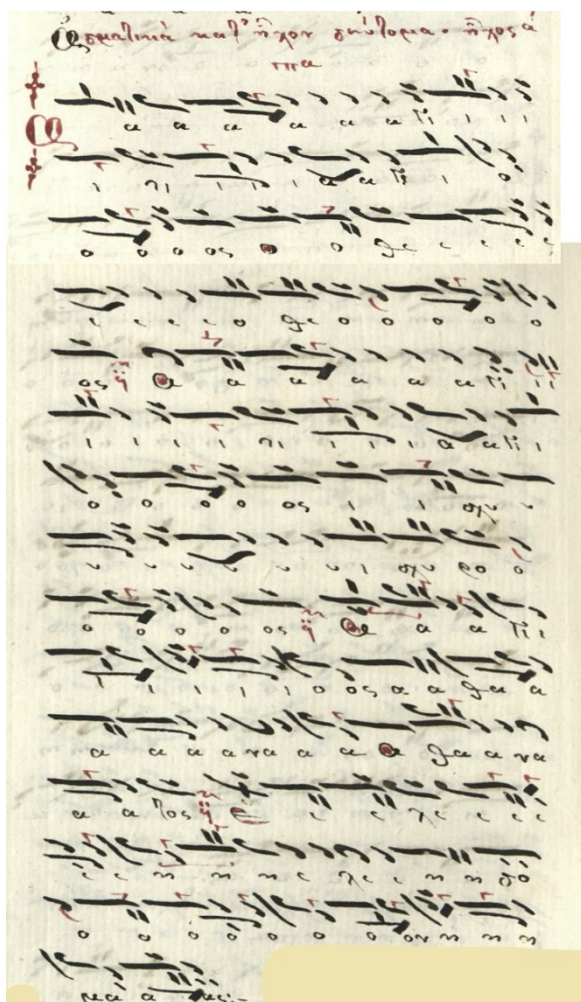
Το σύντομο ασματικό του α' ήχου στην πρωτότυπη σημειογράφηση του (ΕΒΕ 894, φ. 256ν)

Η εξήγηση του ασματικού από το χέρι του Χουρμουζίου (ΕΒΕ-ΜΠΤ 712, φ. 61ν)

³⁷ Βλ. ενδεικτικά Ψάχου 55/203, φ. 150ν. Σινά 1305, φ. 153r. Δοχειαρίου 400, φ. 9r.

³⁸ Βλ. πλήρη την σειρά: Ψάχου 55/203, φφ. 150ν-151ν [ο γραφέας αυτοπροσδιορίζεται ως μαθητής του Μπερεκέτη (φ. 138ν)]. Ψάχου 71/221, φφ. 132ν-134r. Ψάχου 90/238, φφ. 274r-275ν. Την εξήγηση τους από τους Γρηγόριο Πρωτοψάλτη και Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα βλ. αντίστοιχα στους ΕΒΕ-ΜΠΤ 744, φφ. 184r-188ν και ΕΒΕ-ΜΠΤ 712, φφ. 61ν-62ν.

Η εξήγηση του ασματικού από το χέρι του Γρηγορίου
(ΕΒΕ-ΜΠΤ 744, φφ. 184r-v)

Για να συνεχίσουμε την παρακολούθηση του ιστορικού νήματος, παραθέτω εδώ συνδέσεις της εποχής των Μπαλάση και Μπερεκέτη, μελουργών από το β΄ ήμισυ του ιζ΄ μέχρι τα τέλη του ιη΄ αιώνα, το πλήθος και η ποικιλία των οποίων καταμαρτυρούν πόσο είχε ήδη αγαπηθεί το είδος των δοξολογιών. Λίγο έως πολύ όλες τους απηχούν ανάλογη αισθητική:

Δοξολογίες (αλφαβητικά):

- Αθανασίου ιερομονάχου Δημητριάδиту· α´, β´, γ´, λεγετος, πλ. α´, πλ. β´, βαρύς, πλ. δ´ (επτάφωνος) με ασματικά³⁹.
- Αθανασίου ιερομονάχου Ιβηρίτου· β´, γ´, λεγετος, πλ. δ´⁴⁰.
- Αναστασίου Ραφανιώτου· β´, λεγετος, πλ. α´, πλ. β´, πλ. δ´ (επτάφωνος), με ασματικά⁴¹.
- Αρσενίου Κυδωνίας· α´, β´, γ´, πλ. β´, βαρύς, ασματικό σε βαρύ⁴².
- Θεοδούλου μοναχού Αγιορείτου του Αινείτου· α´, β´, γ´ (δύο), δ´, πλ. α´, πλ. δ´. Η τελευταία καλλωπισμός της αντίστοιχης του Μπαλάση⁴³.
- Ιωάννου του Κουφού· πλ. α´⁴⁴.
- Μακαρίου Παλαιολόγου Πατμίου· πλ. δ´⁴⁵.
- Μελετίου Σιναΐτου· α´ τετράφωνος (θυμίζει την ομόηχη του Γερμανού)⁴⁶.
- Νεκταρίου ιερομονάχου Σιμωνοπετρίτου· α´⁴⁷.

³⁹ Ξηροποτάμου 305, φφ. 124v-126r, 127v-128v, όπου αντίστοιχα οι των α´ και β´. EBE 893, φ. 142v και εξής, όπου η του λεγέτου. Περί της λανθασμένης ανδολόγησης δοξολογιών του Αθανασίου από τον Δημήτριο Λώτο ως συνδέσεων του Ιωάννου Πρωτοψάλτου, βλ. παρακάτω, υποσημ. 59.

⁴⁰ Η του γ´ ήχου στους: Καρά 32 (αυτόγραφος του Αθανασίου), φφ. 85v-93v. Ιβήρων 970, φ. 101r και εξής. Δοχειαρίου 332, φ. 113v και εξής. Η του λεγέτου στον Δοχειαρίου 374, φ. 20v και εξής. Η του πλ. δ´ στον Παντελεήμονος 1005, σσ. 135-137.

⁴¹ Καρά 45, φφ. 195r-196r & Καρά 46, μεταξύ φφ. 138v-184v, όπου οι δοξολογίες των ήχων β´, λεγέτου, γ´, πλ. α´ και βαρέος. Η δοξολογία του πλ. δ´ έχει εξηγηθεί και καλλωπιστεί από τον Ματθαίο Βατοπαιδινό, ο οποίος παραθέτει και δικό του ασματικό στον αυτόγραφο του Καρά 144, φφ. 90r-94v.

⁴² Μεταμορφώσεως 295, σσ. 56-64, 94-102, 132-138, 152-158, όπου αντίστοιχα οι των β´, πλ. β´, α´ και βαρέος. Ιβήρων 1132 (χφ. Θεοδούλου μοναχού αγιορείτου), φφ. 108v-111v, 129r-v, 144r-148v, 207v-208r, όπου αντίστοιχα οι των α´, β´, γ´ και το ασματικό σε βαρύ.

⁴³ Ιβήρων 1132 (αυτόγραφος του Θεοδούλου), μεταξύ των φφ. 115r-171v. Δοχειαρίου 376, φφ. 77v- 80r, όπου οι των α´, β´, γ´ & δ´. Καρά 21, φφ. 379r-398v, όπου οι των γ´, δ´ «οργανική», πλ. δ´ & πλ. α´ και ο καλλωπισμός της δοξολογίας του Μπαλάση. Κατ´ εξαίρεσιν αναφέρω εδώ την εργασία του μνημονευόμενου στο παρόν συνέδριο Δημητρίου Κ. Μπαλαγεώργου, *Ο Θεόδουλος μοναχός και το έργο των συντηρήσεων*, Αθήνα 2003, σσ. 27-40, 47-73.

⁴⁴ Ξηροποτάμου 277, φ. 17v.

⁴⁵ Παντελεήμονος 958, σσ. 213-225.

⁴⁶ Καρά 44, μεταξύ φφ. 233r-265v. Καρά 70, φφ. 78r-81v.

⁴⁷ Παντελεήμονος 1005, φφ. 53v-57v.

- Παλατίου εκ Μελενικού· πλ. δ´⁴⁸.
- Παρθενίου Μετεωρίτου· α´ τετράφωνος, β´, πλ. α´ δίφωνος, πλ. α´ τρίφωνος, αγια, λεγετος⁴⁹. Στην περίοδο δράσης του Παρθενίου φαίνεται πως ήδη δεσπάζουν τα ποιήματα των πατριαρχικών Ιωάννου, Δανιήλ, Πέτρου και Ιακώβου, όπως θα δούμε παρακάτω. Ο Παρθένιος, όμως, φαίνεται να απηχεί την αισθητική του Μπερεκέτη, γι´ αυτό και συγκαταλέγεται εδώ. Η δοξολογία του α´ ήχου έχει σαφείς αναφορές στον Πέτρο, ενώ οι δύο του πλ. α´ αποτελούν μια πρωτότυπη απόπειρα εξουρένησης των δυνατοτήτων του ήχου.
- Σταυρινού Λαζού· γ´, πλ. α´ «Βλάχικη»⁵⁰.

Ασματικά:

- Αναστασίου Ραφανιώτου· σύντμηση του ασματικού του Σταυρού (αγια)⁵¹.
- Γαβριήλ εξ Αγκιάλου· πλ. α´, για τη δοξολογία του Μελχισεδέκ⁵².
- Θεοδούλου Αγιορείτου του Αινείτου· εξηγήσεις του νεκρωσίμου, «Αθηναϊκού» τρισάγιου και του ασματικού του Σταυρού του Μανουήλ Χρυσάφη, καλλωπισμοί ασματικών των Κοσμά Μακεδόνας σε πλ. α´, πλ. β´ και πρωτόβαρυ, Μπαλάση σε βαρύ και πλ. δ´, Αρσενίου Κυδωνίας σε πλ. β´ και βαρύ και «αρχαίου» τινός ασματικού σε β´⁵³.
- Κοσμά Μακεδόνας Ιθρήιτου· για τη δοξολογία του Γερμανού Νέων Πατρών σε α´/πλ. α´ τετράφωνο και έτερα δύο, σε πλ. β´ και πρωτόβαρυ⁵⁴.
- Μανουήλ Γούτα πρωτοψάλτου Θεσσαλονίκης· α´/πλ. α´, για τις δοξολογίες του Γερμανού και του Σταυρινού Λαζού, γ´ και αγια του Σταυρού⁵⁵.

---

⁴⁸ Σινά 1297 (1655), φφ. 40r-41r· «δοξολογία ψαλλόμενη εις δεσποτικές και θεομητορικές [εορτάς], ποίημα Παλατίου του εκ Μελενικού». Σπάνια σύνδεση αγνώστου, κατά τα άλλα, μελοποιού.

⁴⁹ Μεταμορφώσεως 329, φφ. 121r-136r.

⁵⁰ Την του πλ. α´ βλ. Καρά 39, φ. 105r και εξής & Καρά 44, φφ. 230r-233r. Την του γ´ βλ. Καρά 46, μεταξύ φφ. 138v-184v.

⁵¹ Καρά 46, φφ. 195r-196r.

⁵² Καρά 22, μεταξύ φφ. 101v-110v. Παντελεήμονος 919, μεταξύ φφ. 83r-85r.

⁵³ Άπαντα στον αυτόγραφο του Ιβήρων 1132, μεταξύ των φφ. 179r-227v.

⁵⁴ Καρά 22, μεταξύ φφ. 101v-110v, όπου το τρισάγιο του α´/πλ. α´. Για αυτό και για τα υπόλοιπα τρισάγια, βλ. ενδεικτικά αμέσως πριν, στα περί Θεοδούλου μοναχού.

⁵⁵ Βλ. το ασματικό του α´/πλ. α´ στους Ψάχου 50/168, φ. 105r. Κωνσταμονίτου 95, μεταξύ φφ. 163v-166v. Ιβήρων 1244, φ. 289. Ιβήρων 1360, φ. 57v. Κουτλουμουσίου 421, φφ. 162-163r (εδώ σε δοξολογία α´ ήχου του Ιωάννου Πρωτοψάλτου).

Η παράδοση του ιη΄ αιώνα επισφραγίζεται από τους διδασκάλους της Μεγάλης Εκκλησίας Ιωάννη Πρωτοψάλτη, Δανιήλ Πρωτοψάλτη, Πέτρο Λαμπαδάριο τον Πελοποννήσιο, Ιάκωβο Πρωτοψάλτη και τους μαθητές τους. Οι μελουργοί αυτοί συνδέτουν δοξολογίες που εγκαθιδρύονται αμέσως ως σοβαρές και εκκλησιαστικές, φέροντας το κύρος του πατριαρχικού περιβόλου. Διαδίδονται άμεσα, στις αρχές δε του επομένου αιώνας επικρατούν συντριπτικά έναντι των αρχαιοτέρων, καθώς μαζί με αυτές των εξηγητών διδασκάλων εντάσσονται, εξηγημένες πια, στην ύλη των πρώτων εντύπων βιβλίων. Είναι γενικά λιγότερο μελισματικές, πιο ευσύνοπτες, προβάλλοντας αμεσότερα τους τονισμούς του κειμένου.

Αυτή την εποχή ξεπροβάλλουν και οι πρώτες σαφείς αναφορές σε δρόμους της αραβοπερσικής παράδοσης, από μελουργούς εκτός του πατριαρχικού περιβάλλοντος. Ο Πέτρος Λαμπαδάριος, παρόλη τη γνωστή τριβή του με την εξωτερική μουσική, αποφεύγει, ή, ενδεχομένως, δεν νιώθει την ανάγκη να ανοιχτεί προς αυτή στις δοξολογίες του.

- Ιωάννου Πρωτοψάλτου· δοξολογίες σε α΄ έσω και πλ. δ΄ με ασματικό. Ασματικό του Σταυρού σύντομο αγια⁵⁶. Σημειωτέον ότι σε αυτόγραφο του Ιωάννου αποκείμενο στη βιβλιοθήκη Ψάχου, βλέπουμε ποιές συνδέ-

---

⁵⁶ Ψάχου-Αρχείο Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, Φάκελος 1 / Τετράδιο 35, φφ. 1ν-3ν, όπου η δοξολογία του α΄ στην εξηγητική σημειογραφία. Ψάχου 73/223 (αυτόγραφο Πέτρου Βυζαντίου) φφ. 68ν-73r & Ψάχου 75/224 (χφ. Πέτρου Βυζαντίου) φφ. 50ν-51ν, 61ν-63r, όπου οι δοξολογίες των ήχων α΄ και πλ. δ΄. ΕΒΕ 3469, φφ. 178ν-180r, όπου η του πλ. δ΄ με το ασματικό της. Η του α΄ χαρακτηρίζεται και ως «σύντομος, εκκλησιαστική» (Ιβήρων 1030, 159ν). Η του πλ. δ΄ φέρει την αναγραφή «ετονίσθη [...] δι' αιτήσεως του πανοσιωτάτου και λογιωτάτου αγίου αρχιεπισκόπου αγίου Νικαίας» (Καρά 77, φ. 176ν). Το ασματικό του Σταυρού στον Ιβήρων 1030, φφ. 151r-152r. Οι δοξολογίες του Ιωάννου έχουν εξηγηθεί στη Νέα Μέθοδο από τον Γρηγόριο (Ψάχου - Αρχείο Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, Φάκελος Ε΄, φφ. 1r-4r, 32r-36r), φφ. 108-203. Ο Εμμανουήλ Γιαννόπουλος διακριβώνει ότι δοξολογίες ανθολογημένες από τον Δημήτριο Λώτο σε αυτόγραφο κώδικά του ως συνθέσεις του Ιωάννου είναι στην πραγματικότητα του Αθανασίου ιερομονάχου του Δημητριάδιτου. Για τις σχετικές λεπτομέρειες βλ. Εμμανουήλ Στ. Γιαννοπούλου, *Δύο πρωτοψάλτες της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας: Παναγιώτης Χαλάτζογλου (α΄ ήμισυ ιη΄ αι.)· Ιωάννης († 1770) και κριτική έκδοση δημοσιευμένων και ανέκδοτων μελοποιήσεών τους*, Θεσσαλονίκη 2021, σσ. 156-158.

σεις παλαιότερων είχε εντάξει στο ρεπερτόριό του⁵⁷. Ανθολογεί τις δοξολογίες του Μελχισεδέκ και του Παναγιώτη Χρυσάφη, τις τρεις του Γερμανού και ολόκληρη την σειρά του Μπαλάση.

- Δανιήλ Πρωτοψάλτου· δοξολογία σε βαρύ επτάφωνο με ασματικό. Αποτελεί καλλωπισμό της αντίστοιχης του Μπαλάση⁵⁸. Εναλλακτικό ασματικό παραδίδει ο Νάνος Καστοριανός⁵⁹. Ο Δημήτριος Λώτος συμπληρώνει δικό του ασματικό σε δική του καταγραφή της σύνδεσης⁶⁰. Ο περίφημος δάσκαλος της θύραθεν μουσικής Ζαχαρίας Χανεντές, σύγχρονος του Δανιήλ, φίλος και μαθητής του, έχει και αυτός γράψει δοξολογία σε βαρύ, αλλά πρωτόβαρο, ακολουθώντας την παράδοση των Κοσμά Μακεδόνας και Μπερεκέτη⁶¹.
- Πέτρου Λαμπαδαρίου του Πελοποννησίου· δοξολογίες σε α' έσω, λεγετο, γ', αγια και πλ. β' με ασματικά, ασματικό του Σταυρού σύντομο, νεκρωσίμο τρισαγίο σύντομο νενανω, εξηγήσεις του ασματικού του Σταυρού του Μανουήλ Χρυσάφη και του νεκρωσίμου, «Αθηναϊκού» τρισαγίου⁶². Οι δοξολογίες εύρυθμες, χωρίς πολλές μετατροπές. Τα ασματικά τους συντομότερα από αυτά των Μπαλάση και Μπερεκέτη, εκτενέστερα όμως από μεταγενέστερα.

⁵⁷ Ψάχου 72/222, φφ. 179v-198r.

⁵⁸ Βλ. ενδεικτικά Ψάχου 29/183, φφ. 57r-61r «έτερη δοξολογία (sic) κυρ Μπαλασίου ιερέως, καλλωπισθείσα παρά κυρ Δανιήλ» (με δύο ασματικά, αργό και σύντομο). Ψάχου 75/224 (αυτόγραφος Πέτρου Βυζαντίου), φφ. 60v-61v. Ψάχου 99/247, φφ. 92r-95r. Ψάχου 17/171, φφ. 102r-104v. Ψάχου-Αρχείο Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, Φάκελος Ε', φφ. 29r-32r (στη Νέα Μέθοδο).

⁵⁹ Ψάχου 84/232, φ. 110r-v.

⁶⁰ ΕΒΕ 3469 (αυτόγραφος του Δημητρίου), φ. 170v.

⁶¹ Καρά 44, μεταξύ των φφ. 233r-265v. Καρά 45, φ. 249v και εξής.

⁶² Ψάχου 61/211, φφ. 39r-49r, όπου οι δοξολογίες των ήχων α' και αγια και η εξήγηση του ασματικού του Σταυρού στα φφ. 75v-77v. Ψάχου 73/223 (χφ. Πέτρου Βυζαντίου), φφ. 73r-80v, 92r-94r, όπου πλήρης η σειρά των δοξολογιών και η εξήγηση του νεκρωσίμου τρισαγίου. Ψάχου 75/224 (χφ. Πέτρου Βυζαντίου), φφ. 51r-53v, 54v-56r, 57v-58v, 59r-60v, 63r-65r, όπου πλήρης η σειρά των δοξολογιών και οι εξηγήσεις του ασματικού του Σταυρού και του νεκρωσίμου τρισαγίου. Ψάχου 84/232, φφ. 86v-100r, 103v-107v, όπου πλήρης η σειρά των δοξολογιών. Ψάχου 113/261 (χφ. Αποστόλου Κώνστα), φφ. 57r-73v, όπου οι των α', λεγέτου και πλ. β'. Ψάχου 84/232, φφ. 116v-117r, όπου το σύντομο ασματικό του Σταυρού. Ψάχου 99/247, φφ. 95r-110v, όπου πλήρης η σειρά των δοξολογιών, οι εξηγήσεις του ασματικού του Σταυρού (φφ. 147r-148v) και του νεκρωσίμου τρισαγίου (φφ. 148v-150v) και το συντομότερο δικό του ασματικό του Σταυρού (φφ. 150v-151v).

- Ιακώβου Πρωτοψάλτου· πλήρης σειρά δοξολογιών κατ'ήχον, η πρώτη μετά των Μπαλάση και Μπερεκέτη, με ασματικά⁶³. Η του α' στον τετράφωνο, η του β' έσω με εναλλαγή σκληρής και μαλακής πορείας, η του βαρέως σε πρωτόβαρο. Οι επιλογές αυτές ίσως απηχούν μιαν υπαινικτική αναφορά στον Μπερεκέτη.
- Πέτρου Βυζαντίου· δοξολογίες: α' τετράφωνος και β' (Δι)⁶⁴. Σημειωτέον ότι σε αυτόγραφες Ανθολογίες του αποκείμενες στη βιβλιοθήκη Ψάχου, ο Βυζάντιος έχει συμπεριλάβει δύο δοξολογίες του Ιωάννου Πρωτοψάλτου σε α' και πλ. δ', αυτή του Δανιήλ σε βαρύ, τις δοξολογίες του δασκάλου του Πέτρου Πελοποννησίου, καμία όμως του Ιακώβου ή αρχαιοτέρων⁶⁵.
- Γεωργίου του Κρητός· δοξολογία πλ. δ' και ασματικό του Σταυρού συντετημένο⁶⁶. Η δοξολογία προδήλως αποτελεί ποικιλιατικότερη διασκευή αυτής του δασκάλου του Ιακώβου Πρωτοψάλτου.
- Δημητρίου Λώτου του Χίου· δοξολογίες: πλ. β' και πλ. δ' με ασματικά⁶⁷.

Ασματικά: «εις την βλάχικην δοξολογίαν» (πιθανότατα του Σταυρινού Λαζού) σε α' και για τις δοξολογίες των Γερμανού σε λεγετο και πλ. α', Μπαλάση σε αγια, πλ. α' πεντάφωνο, πλ. β' και βαρύ, Μπερεκέτη σε αγια, Ιωάννου Πρωτοψάλτου σε α' και λεγετο, Δανιήλ Πρωτοψάλτου σε βαρύ, Πέτρου Πελοποννησίου σε α', Πέτρου Βυζαντίου σε α' τετράφωνο⁶⁸.

---

⁶³ Πλήρης η σειρά στους: Ψάχου 61/211, φφ. 43r-76r. Ψάχου 99/247, φφ. 114r-137r. Ψάχου 15/169 (αυτόγραφος Αποστόλου Κώνστα), φφ. 51v-55r, όπου η του πλ. δ'. Ψάχου 136/278, φφ. 90r-95r, 112r-117r & 122r-126r, όπου οι των γ', πλ. δ' & βαρέως αντίστοιχα. Ψάχου 134/274, σσ. 338-345, 382-389, όπου αντίστοιχα η του α' και πλ. δ' στη Νέα Μέθοδο.

⁶⁴ Η δοξολογία του α' ήχου στους: Ψάχου 75/224 (αυτόγραφος του μελουργού) φφ. 53r-54r. Ψάχου 15/169 (χφ. Αποστόλου Κώνστα), φφ. 48r-51v. Ψάχου 99/247, φφ. 111r-113r. Η του β' στον Δοχειαρίου 341, φφ. 226v-229r.

⁶⁵ Πρόκειται για τους Ψάχου 73/223 και Ψάχου 75/224.

⁶⁶ Ψάχου 134/274, σσ. 389-393 & Ψάχου 136/278, φφ. 117r-121v, όπου το ασματικό του Σταυρού στη Νέα Μέθοδο. Καρά 72, φφ. 85r-86r & Καρά 106, φφ. 20r και εξής, όπου το ασματικό του Σταυρού. Καρά 106, φφ. 76v-81r, όπου η δοξολογία.

⁶⁷ Αμφότερες στους: ΕΒΕ 3469, φφ. 167r-169r, 186v-189r αντίστοιχα. Σινά 1441, φφ. 188v-190v, 209r-210v αντίστοιχα.

⁶⁸ Όλα τα ασματικά στον Σινά 1441, φφ. 1r-3r, 140v-141r, 142v-143r, 146v-147r, 161v-162r, 169r-v, 177r-v, 182v-183r, 191v-192r, 197r-v.

Άλλες συνθέσεις της περιόδου:

- Βαρθολομαίου ιεροδιακόνου· λεγετος⁶⁹.
- Βλατύρου Βλάχου· α' ⁷⁰.
- Καλλινίκου μοναχού Μυτιληναίου· πλ. α' ⁷¹.
- Κυρίλλου επισκόπου Δρύστρας / Γάνου και Χώρας· πλ. β' ⁷².
- Θεοδοσίου ιεροδιακόνου Χίου· δ' ⁷³.
- Θωμά Κοκείνη· πρωτόβαρυς με ασματικό⁷⁴.
- Ιακώβου ιερομονάχου Χίου· πλ. δ' εναρμόνιος με ασματικό⁷⁵.
- Μανουήλ ιερέως· πλ. δ' επτάφωνος⁷⁶.
- Παρθενίου Μηλαίου· πλ. α' ατζέμ ασιράν, πλ. β' ατζέμ κιουρδί⁷⁷.
- Ραφαήλ Ικονίου· γ' και πλ. δ' επτάφωνος⁷⁸.
- Συνεσίου μοναχού Ιβηρίτου· α' τετράφωνος⁷⁹.
- Σταύρου Μουλαΐμη ιατρού· πλ. α' ⁸⁰.
- Χριστοφόρου πρωτοσυγκέλλου Σερρών· δ' «νεβάς»⁸¹.

Περνώντας στην τρίτη περίοδο μελοποίησης των δοξολογιών, φτάνουμε στους διδασκάλους του ιδ' αιώνας, με πρωτοστάτες τους εξηγητές Γρηγόριο και Χουρμούζιο. Οι χαλκέντεροι εργάτες της εξήγησης γνωρίζουν, σαφώς, καλύτερα από όλους στον καιρό τους τα μελοποιημένα των προκατόχων τους και εξελίσσουν τη μουσική γλώσσα του είδους.

- Γρηγορίου Πρωτοψάλτου· δοξολογίες: πλ. α' πεντάφωνος, πλ. β' μικτός με καταλήξεις στον βαρύ, πρωτόβαρυς, βαρύς επτάφωνος &

---

⁶⁹ EBE 2216, φφ. 106v-109v.

⁷⁰ Ξενοφώντος 137, φ. 54v.

⁷¹ Δοχειαρίου 341, φφ. 199v-201r.

⁷² Καρά 44, μεταξύ των φφ. 233r-265v.

⁷³ Δοχειαρίου 338 (χργφ. Δημητρίου Λώτου, αυτομαρτυρούμενου ως μαθητή του Θεοδοσίου), φ. 137v. Αγίου Παύλου 132, σσ. 368-371.

⁷⁴ EBE 1865, φφ. 265r-268r.

⁷⁵ Σινά 1441, φ. 202v.

⁷⁶ EBE 1865, μεταξύ φφ. 262r-265r.

⁷⁷ Καρά 44, φφ. 191r-199r, όπου αμφότερες οι συνθέσεις. Καρά 45, φφ. 58r-64r, όπου η του πλ. β' ακολουθούμενη από ασματικό του Σταυρού (αγια). Αμφότεροι οι κώδικες πιθανότατα αυτόγραφοι του μελουργού.

⁷⁸ Δοχειαρίου 350, φφ. 117r-125r (αμφότερες).

⁷⁹ Δοχειαρίου 341, φφ. 173r-175r.

⁸⁰ Ξενοφώντος 137, φ. 56v.

⁸¹ Ξηροποτάμου 137, φ. 236r.

πλ. δ' χρωματικός «σουζινάκ»⁸². Ιδιαίτερα πρωτότυπες και επιτηδευμένες με ευμεγέθη ασματικά. Στον Γρηγόριο βρίσκει έδαφος να καρπίσει ο σπόρος του φλερτ με τη θύραθεν μουσική, που είχε πέσει ένα και πλέον αιώνα πριν. Είναι χαρακτηριστικό ότι καμία από τις συνδέσεις του δεν ακολουθεί παραδοσιακή τροπική πορεία, ενώ εξαντλεί, τρόπον τινά, τις πιθανές εκδοχές του βαρέος. Η δοξολογία σε βαρύ επτάφωνο μαρτυρείται και ως καλλωπισμός της αντίστοιχης του Μπαλάση⁸³.

- Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος: δοξολογίες: α' τετράφωνος, β' (μαλακός χρωματικός με καταλήξεις στη μεσότητα), λεγετος, βαρύς εναρμόνιος από Ζω ύφεση & αγια, όλες με ευμεγέθη ασματικά⁸⁴.
- Αποστόλου Κώνστα του Χίου: δοξολογίες σε όλους τους ήχους. Μεταξύ αυτών: δύο στον β', δύο στον πλ. α', μαχούρ ασιράν (σχεδόν ίδια με αυτή του Χουρμουζίου σε βαρύ εναρμόνιο) & πλ. α' πεντάφωνος ατζέμ, πρωτόβαρος & επτάφωνος βαρύς «κατά γεροφωνιών τρόπον εβίτζ αράκ»⁸⁵. Κατ' ήχον σειρά συντόμων ασματικών⁸⁶. Ασματικά για τις δοξολογίες στους ήχους α' και γ' Πέτρου του Πελοποννησίου⁸⁷. Ο Απόστολος γράφει στο παλαιότερο σύστημα της εξηγητικής σημειογραφίας.

---

⁸² Ψάχου 99/247, φφ. 138-146r, όπου οι των πλ. α' πενταφώνου και βαρέος επταφώνου στην εξηγητική σημειογραφία. Ψάχου 136/278, φφ. 100v-112r, όπου οι των ήχων πλ. α' πενταφώνου (με επιπλέον, δεύτερο ασματικό σύντομο) και πλ. β' μικτού με βαρύ στη Νέα Μέθοδο. Ψάχου 61/211, φφ. 35r-38v, όπου η δοξολογία του πλ. δ' χρωματικού στην εξηγητική σημειογραφία.

⁸³ Παντελεήμονος 998, φ. 328v (σε σημειογραφία προ της Νέας Μεθόδου).

⁸⁴ Ψάχου - Αρχείο Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, Φάκελος 2 / Τετράδιο 34, όπου η δοξολογία του βαρέος εναρμόνιου σε εξηγητική σημειογραφία. Καρά 106, μεταξύ των φφ. 43r-63r, όπου οι των α' και αγια. Ψάχου 136/278, φφ. 95v-100v & 126r-130v, όπου αντίστοιχα οι των αγια και βαρέος στη Νέα Μέθοδο.

⁸⁵ Περί του Αποστόλου και των χειρογράφων του βλ. Αποστολοπούλου Θωμά Κ., *Ο Απόστολος Κώνστας ο Χίος και η συμβολή του στη θεωρία της μουσικής τέχνης: μουσικολογική θεώρηση από έποψη ιστορική, κωδικογραφική, μελοποιητική και θεωρητική*, Αθήνα 2002, σσ. 47-83.

⁸⁶ Ψάχου 113/261 φφ. 77v-89v. Ο κώδικας αυτόγραφος του Αποστόλου. Τα ασματικά δεν φέρουν σαφή αναγραφή ως συνδέματα του Αποστόλου, ωστόσο στον κώδικα υπάρχουν σε διάφορα σημεία συνδέσεις του.

⁸⁷ ΕΒΕ 1869 (αυτόγραφος του μελουργού), φφ. 267v-268r & 298v-299r αντίστοιχα.

Από την εποχή της επιβολής της Νέας Μεθόδου και έπειτα, παρατηρείται εντονότατο το στοιχείο της επιτήδευσης σε δύο επίπεδα: Στο μελωδικό επίπεδο, με την αναλυτική καταγραφή των ποικιλιματικών κινήσεων φωνής, πολλές φορές σε τέτοιο βαθμό που στον ερμηνευτή προκαλείται αμηχανία ή και τρόμος. Στο τροπικό επίπεδο, με συχνότατες αναφορές σε μακάμια, ενίοτε με περίπλοκη διαστηματική πορεία, με υπερεκτεταμένο τονικό εύρος και με απόλυτη παρρησία στη χρήση των μεταβολών, των φθορών και των χρώων⁸⁸.

⁸⁸ Επιγραμματικά, κατά σειρά αλφαθητική, δοξολογίες και ασματικά συνθετών που έδρασαν από την εποχή των Τριών και έπειτα: Αναστασίου Υδραίου· πλ. δ' χρωματικός (μακάμ νεβεσέρ). | Ανδρέου Θεοφιλοπούλου μοναχού· πλ. α' τετράφωνος με ασματικό. | Βασιλείου Νικολαΐδου Ζαγκλιβερινού· πλ. β' & πλ. β' μακάμ ζιργκιουλέ χιτζάζ, με ασματικά. | Βασιλείου Παπαδοπούλου· πλ. δ' (μέχρι μέσα ιδ' αι.). | Βασιλείου Στεφανίδου Βυζαντίου· α' τετράφωνος, μακάμ σέφκου ταράπ & χισάρ πουσελίκ, με ασματικά. | Βασιλείου Παπαδοπούλου· πλ. β' & πλ. δ'. | Γεωργίου Βιολάκη· πλ. α' πεντάφωνος & πλ. β', με ασματικά. | Γεωργίου Ευστρατιάδου Ραιδεστηνού· πλ. β' & βαρύς (Γα) με ασματικά & σύντμηση του ασματικού του Σταυρού (αγια) | Γεωργίου παπα-Κωνσταντίνου· βαρύς εναρμόνιος (αμφιλεγόμενη) | Γεωργίου Σαρανταεκκλησιώτου· β' (Δι) με ασματικό. | Γεωργίου ιερέως Ρυσίου· λεγετος, πλ. α' & βαρύς, με ασματικά. | Δημητρίου Κουτσαρδάκη· β' [φθορά νεανες επί του Κε] & γ'. | Κοσμά Μαδυτινού· α' [σαμπάχ], β' (Δι), γ', αγια, πλ. α' (Πα), πλ. α' ασιράν [καταλήξεις στον χαμηλό Κε], πλ. α' πεντάφωνος, πλ. β', πλ. δ' & πλ. δ' χρωματικός, με ασματικά. | Κοσμά Δοχειαρίτου· αγια | Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου· πλ. δ'. | Ζαχαρίου Καραλή Τηνίου· λεγετος. | Θεοδώρου Φωκαέως· πρωτόβαρυς, β' (Δι), β' (Νη) [ομοιάζει με πλ. δ' χρωματικό, θυμίζει αυτή του Γρηγορίου Πρωτοψάλτου] γ' & βαρύς, με ασματικά. | Ιωάννου Αστραπταλόδου· μακάμ σέφκου ου ταράπ με ασματικό | Ιωάννου Καθβάδα Χίου· σύντομο ασματικό της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (αγια). | Ισαάκ Κοσμά Καισαρέως· πλ. δ' επτάφωνος με ασματικό. | Ιωάσαφ Διονυσιάτου· εννέα κατ'ήχον [δύο στον πλ. δ', η μία χρωματική]. | Κυριαζή Χρυσοπολίτου· πλ. α', βαρύς επτάφωνος & πλ. δ', με ασματικά. | Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου· α', πλ. α' πεντάφωνος, πλ. β', βαρύς & πλ. δ'. | Μανουήλ Πρωτοψάλτου· πρωτόβαρυς | Ματθαίου μοναχού Βατοπαιδινού· β', πλ. β' (Δι) & δύο στον πλ. δ', με ασματικά. | Μελετίου μητροπολίτου Σισανίου· β' (Δι), γ', πλ. α', βαρύς & πλ. δ', με ασματικά. | Μισαήλ Μισαηλίδου· βαρύς εναρμόνιος [μικτός με β' ήχο]. | Νεκταρίου Βλάχου μοναχού· β', λεγετος, πλ. β' & βαρύς επτάφωνος με ασματικά. | Νικολάου Ιωαννίδου· πλ. α' [καταλήξεις στον χαμηλό Κε]. | Νικολάου Πρωτοψάλτου Σμύρνης· λεγετος, τρίτος, αγια, πλ. α', πλ. β' & βαρύς εναρμόνιος με ασματικά. | Ονουφρίου Βυζαντίου· βαρύς | Παναγιώτου Κηλτζανίδου Προυσσαέως· αγια με ασματικό [μακάμ φεραχνάκ, διατονική φθορά Νη στην αρχή κάθε στίχου, καταλήξεις στον βαρύ διατονικό]. | Πέτρου Μανουήλ Εφεσίου· πλ. α', πλ. δ' χρωματικός & μακάμ σέφκου ταράπ | Στεφάνου Λαμπαδαρίου· πλ. β' τρίφωνος νενανω με ασματικό.

Οι δοξολογίες καθίστανται, ήδη από την εποχή του Μπερεκέτη, βασικό πεδίο εμπλουτισμού της μουσικής γλώσσας της Ψαλτικής, κομίζοντας μια παραμόνιμη ελευθεριότητα της έκφρασης και μια σχεδόν εμμονική τάση αναφοράς στην εξωτερική μουσική. Από τον πεντάφωνο πλ. α΄ του Μπαλάση με το τόσο ιδιαίτερο άκουσμα και τους πλ. δ΄ και αγια του Μπερεκέτη με τους επαναλαμβανόμενους χρωματισμούς, αυτόχρονα παγιώνεται στις δοξολογίες μια νέα διέξοδος της ψαλτικής υφολογίας. Φτάνουμε, έτσι, στον ιδ΄ και στον κ΄ αιώνα, μια κραυγαλέα τάση της αισθητικής να είναι η αφειδώλευτη χρήση φθορικών μεταβολών και η συνταύτιση με τα διάφορα τροπικά μορφώματα της αραβοπερσικής μουσικής. Στις οψιμότερες συνθέσεις φαίνεται να αποζητάται παντοιοτρόπως η επιτήδευση και όχι τόσο η εκκλησιαστικότητα, ή η αναφορά σε παραδοσιακά πρότυπα, αλλά αυτό βέβαια ίσως είναι και ένα πρόταγμα της ψαλτικής νεωτερικότητας. Αυτό που πολύ διακριτικά ξεπρόβαλε με τον Μπαλάση και τον Μπερεκέτη τώρα διακηρύσσεται και επιδιώκεται σε βαθμό πολλές φορές ακραίο.

Εδώ φυσικά υπεισέρχεται και ο παράγων της σημειογραφίας, η οποία πάντοτε θεράπευε, με κάθε εξελικτικό εμπλουτισμό της, τις νέες ανάγκες των πρωτοπόρων συνθετών κάθε περιόδου. Για πρώτη φορά τώρα η γραφή είναι αναλυτική, απόλυτα προσδιοριστική των παραμικρών κινήσεων της φωνής, και αυτό δεν θα μπορούσε παρά να αξιοποιηθεί στον μέγιστο βαθμό ως νέα τεχνική δυνατότητα.

Αδιαμφισβήτητητα, η αναδίφηση στα ποικίλα τεχνικά παρακολουθήματα του μέλους έχει τη σημασία του στην επιστήμη και την έρευνα για τη συστηματική, μουσικολογική δεώρησή του. Για την τέχνη, όμως, σημασία έχει το αν ο δημιουργός πετυχαίνει τον σκοπό του να συγκινήσει τον ακροατή, να τον κάνει να νιώσει ανάταση μες στη λεπτή αύρα του ήχου.

Στο πρόσωπο του Μπερεκέτη συναντώνται και συμπλέκονται με τρόπο αριστοτεχνικό η παράδοση και ο νεωτερισμός, η σεβαστική μίμηση των κλασικών μελοποιών και η γεμάτη παρρησία έξοδος σε μια νέας αισθητικής εποχή. Η πρόσληψη της παράδοσης φαίνεται στις καθαρές γραμμές και τη σύνολη αισθητική των δοξολογιών του και στην υιοθέτηση της παραδοσιακής μορφολογίας των μεγάλων ασματικών του. Η πρωτοτυπία και ο εμπλουτισμός της μουσικής γλώσσας, από την άλλη, στον ιδιαίτερα ευφραδή τρόπο συναρμογής των

θέσεων και στη δημιουργία πρωτάκουστων γραμμών, στη διακριτική εξερεύνηση του οκτώηχου συστήματος και των κλαδικών του ήχων, στις στοχευμένες, επαναλαμβανόμενες φθορικές μεταβολές, καθώς και στην επινόηση της νέας, σύντομης μορφής των ασματικών, που ήρθε για να παραμείνει στη μελοποιία.

Λέγεται ότι μεγάλος ποιητής είναι αυτός που μέσα στους στίχους του βρίσκεις όλους τους προ αυτού μεγάλους ποιητές. Και, αναπόδραστα, θα βρεις αυτόν μέσα στο έργο των επόμενων. Μια τέτοια περίπτωση είναι ο Πέτρος μελωδός ο Μπερεκέτης, καθώς, έχοντας αφομοιώσει όλη την προ αυτού παράδοση παρέδωσε την Ψαλτική πλουσιότερη σε εκφραστικά μέσα, συγκινητικότερη, αρμοδιότερη για τη λατρεία της εποχής του, αλλά και συναρπαστική για τους μελουργούς που τον διαδέχτηκαν.

Polykarpos Tympas

Doxologies and Asmatika Trisagia by Petros Bereketes:
The Artistic Tradition of the Genres before and after Petros

Petros Bereketes was a composer who combined traditionalism with innovation in all the genres he had worked with. He was the second, after Balasis the priest, to deliver a complete series of Doxologies in all eight modes with their Asmatic Trisagia. In addition, he has composed a second series of Trisagia, shortened, apparently having listened to the need for briefer compositions in the worship of his time. With Peter at its centre, this paper regresses both before and after him, tracing the development of Doxologies and Trisagia from their first appearance in 17th century, in order to assess the value and impact of his work in post-byzantine Psaltic Art.